

RECENSIONER

CAROLINE HAUX

**FRAMKALLNING. SKRIFT, KONSUMTION
OCH SEXUALITET I KARIN BOYES
ASTARTE OCH HENRY PARLANDS
SÖNDER**

Göteborg/Stockholm: Makadam, 2013,
359 s. (diss. Stockholm)

Caroline Haux har författat en tydligt argumenterad avhandling om två svenskspråkiga poeters första romaner, Karin Boyes *Astarte* (1931) och Henry Parlands *Sönder (om framkallning av Veloxpapper)* (publicerad postumt 1932). Romanerna, ämnade för samma nordiska romanpristävlan, berör en ”likartad problematik, med fokus på nuet och det moderna konsumtionssamhället”, skriver Haux, som vill undersöka verken som ”romaner i egen rätt”, men också ”vad de sätter på spel” och ”det intrikata samspelet mellan en tid och framställningarna av den” (s. 12).

Fem ”figurationer” – rörande ”aspekter av de historiska processer som brukar benämnas modernitet” – som iscensätts i romanerna presenteras: det akut samtida; erfarenhetens förvandling till upplevelse; den moderna storstaden; konsumism; mass- och populärkultur (s. 12ff.). Fyra grundläggande frågeställningar formuleras: vil-

ken funktion varuform och konsumtion har i romanerna, hur sexualitet och begär iscensätts, hur medier och symboliska former fungerar som estetiska teknologier, samt hur romanerna reflekterar över skrivandet (s. 15).

Enligt Haux bör de moderna medierna i *Astarte* och *Sönder* inte primärt ses som modernitetsmarkörer utan som tecken på ett nytt slags perception. Relationen mellan subjekt och objekt regleras av en ”konsumtionslogik”: ”tingen förmänskligas, medan människorna förtingligas” (s. 39), skenet (löftet om bruksvärde) är viktigare än substansen (bruksvärdet) (s. 46). Ifråga om genus och sexualitet framhålls att *Astarte* och *Sönder* indirekt ifrågasätter ”en normativ heterosexualitet samt stabila könsidentiteter” genom att problematisera begäret och framvisa ”kvinnlighet som ’skådespel’ och för(e)ställning” (s. 49).

Teoretiska utgångspunkter är bland annat Marx, Benjamin, de Man, Baudrillard, Kittler, Butler. Ett viktigt begrepp är allegorisering. Haux påpekar att varken *Astarte* eller *Sönder* är traditionella allegorier, utan att fokus ligger på ”allegoriseringen – allegorin som ’uttryck’ – den rörelse där texterna reflekterar över och kommenterar den egna utsagan”. Därmed får allegorin en ”underminerande funktion” och ges en ”kritisk potential” (s. 51). Texten beskrivs

som en apparat eller ett maskineri. Metaforen utnyttjas flitigt men leder inte alltid bortom sin premiss; den blir en maskin som producerar text. Den kan också generera truismer: "Romanen utgör i sig en apparat där mänsklig erfarenhet tycks formuleras" (s. 150).

Haux framställer komplicerade frågeställningar och teorier koncist, med summeringar och utblickar, så att diskussionen höjs från detaljer till större perspektiv (ex. s. 155, 181, 225). Hon är också generös vad gäller hänvisningar till tidigare forskning, utan överdriven polemik, men med tydliggörande av skillnader i synsätt och resultat, utan att den egna linjen påverkas negativt. Formalia är, med få undantag, väl hanterad.

Genom att binda samman fakta kring romanpristävlan med konkreta upplysningar om hur de två författarna och förläggaren Tor Bonnier resonerat kring den ger Haux samhälls- och ekonomisk kontext. Den konsumtionskritiska romanen *Astarte* tilldelades andra pris i den svenska avdelningen och försågs med reklamtexten "Prisbelönad i den stora nordiska romanpristävlan". *Sönder* hann inte sändas in – Parland gick bort i november 1930.

I kapitlet "Att framkalla behov: *Astarte*" beskrivs Boyes roman som samhällskritisk och didaktisk, samt fylld av patos. Den tematiskt sammanhållna men episodiska romanen innehåller scener enligt en uttänkt systematik och med en tydlig cirkelkomposition. Romanfigurerna är ej psykologiskt realistiska, utan exempel som skall tydliggöra romanens ärende. Haux gör nedslag i olika teman, scener och händelseförlopp. I centrum finns skyltdockan *Astarte* som alla romanens personer förhåller sig till. Dockan är en kopia, ett serieproducerat tecken, men också unik modell och gudinna.

En väl utförd analys av sexualitet, klass och konsumtion behandlar pardans i romanen. "När den kvinna som möter skyltdockan *Astarte* 'reproducerar' sig själv som ett tecken", skriver Haux, "har hon positionerat sig på marknaden

som ett konsumtionsobjekt. Hon är ännu inte konsumerad men redo för konsumtion" (s. 106). Metaforiskt representeras bytesvärdet som oskuld. För att bli ett konsumtionsobjekt måste kvinnan/tinget förvandlas till tecken.

Haux visar hur prostituerade däremot beskrivs som människor, inte varor, samtidigt som berättelsen medieras via distansskapande tekniker.

Det finns i avhandlingen en tendens att addera teorier och idéer utan att de är motiverade metodiskt, och utan att den nyintroducerade tankegången används mer än en gång. Några av de mytologiska diskussionerna är löst anknutna exkurser, exempelvis den om antik tempelprostitution. Haux skriver om hur den unga, vackra flickan Britt, inflyttad från landsbygden, väcker beundran i staden. Hennes upphöjda position i romanen beskrivs ändå som tvetydig. "Britts varufiering" och "nära förbindelse med *Astarte*" visar enligt Haux på "en koppling mellan Britt och prostitution" (s. 101). Därefter beskrivs hur *Astarte* under antiken dyrkades genom "sakral prostitution" och att föreställningen om en sådan var vanlig under sent 1800-tal och livaktig i modernistisk konst och litteratur. Men detta har ingen direkt koppling till romanen, vilket Haux tvingas konstatera: "Britt som utställd och upphöjd 'prostituerad' tillhör emellertid ett dolt tematiskt stråk i texten, liksom hennes antagande av varuform. Tvärtom framställs ju Britt som en 'fin' flicka i romanen" (s. 103).

Tre av romanens kapitel bryter mönstret genom att beskriva produktionsförhållandena för några i fiktionen aktuella konsumtionsvaror. De marxistiskt inspirerade kapitlen fungerar som motbilder till reklamen. Haux framhåller samtidigt att denna "mer 'autentiska' verklighet – där kvinnan förefaller mindre alienerad och arbetet framställs som meningsfullt, sammanvävt med livet och erfarenheten" beskrivs med reklamens berättarteknik. De avvikande kapitlen "skriver fram en av moderniteten fram-

kallad kollektiv utopi om en mindre alienerad värld". Utopin är "i sin drömform [...] möjlig att projicera på en framtid" (s. 174).

Helhetstolkningen av *Astarte* är övertygande. Haux växlar mellan övergripande perspektiv och detaljstudier, samhälle, stad och text, romanens budskap och dess undertext. Därigenom förevisas och problematiseras romanens budskap och potential.

I kapitlet "Att framkalla kvinnan: *Sönder*" beskrivs den metafiktiva kärleksromanen som en "skildring av den moderna människan i en urban, teknologiserad och fragmentarisk värld", där "nya medier och ny teknik har förändrat själva förutsättningen för människans upplevelseformer och perception" (s. 187). Romankaraktärerna präglas av främlingskap och instängdhet. Berättaren Henrys framställning får karaktären av projicering och fantasi. Samtidigt blir ytan viktig: film, reklam, mode, schlager et cetera. Moderna apparater – särskilt kameran – får framträdande roller. Förhållandet mellan Henry och Ami beskrivs i ekonomiska termer och som en maktkamp.

Romanen betecknas som en maskin, "en självgenererande anordning där allt, även mänskliga karaktärer, utgör funktioner", "en kopieringsmaskin där även 'författaren' är en kopia", "ett sönderdelnings- och abstraheringsmaskineri" som "dubblar och skapar serier, gör nya kopior vilka placeras i nya sammanhang, kopplas om, så att de kan bli sedda på nytt" (s. 300). Detta "allegoriseringsmaskineri" är lätt att applicera på *Sönder* med dubbelgångare, spegelbilder, framkallningsarbete och explicit metafiktiva drag. Ibland övertar analysen romanens metaforik.

Haux kompletterar med sitt särskilda fokus tidigare forskning. Hon gör många goda iakttagelser, som att spegeln fungerar fragmenterande, som omkopplingsstation mellan privat och offentligt, samt som inträdesport till fiktionen (s. 248f.). Hon anknyter däremot inte till några av de i *Astarte*-kapitlet fruktbara

analyserna av reklam, begärets maskineri eller kvinnan som vara och tecken i pardansen.

I läsningen av *Sönder* görs få konkreta kopplingar till det samtida Helsingfors (eller till Kaunas i Litauen, där romanen skrevs). Den textinterna analysen av skriften kantrar mot det abstrakta, det "akut samtida" (s. 15) utläses av romantexten, men ställs sällan eller aldrig mot det omgivande samhället.

Analysen kretsar främst kring några av romanens situationer, men dess helhetsstruktur förblir otydlig. Haux utgångspunkt är den textkritiska utgåvan av romanen från 2005 (red. Per Stam), men vissa resonemang tycks utgå från den av Oscar Parland bearbetade och utökade versionen i *Den stora Dagenefter. Samlad prosa 1* (1966, publicerad separat 1987) (jfr s. 276ff.). Detta påverkar beskrivningen och analysen av *Sönder*. Versionen 1966 är en hypotes baserad på några av författarens idéer om hur romanen skulle kunna redigeras. Inledningen av förhållandet mellan Henry och Ami flyttades till början av romanen medan skildringen av Amis död placerades i slutet (i manuskriptet måste berättelsen börja om efter Amis bortgång). Detta leder till att den kronologiska berättelsen om Ami hamnar i förgrunden, medan Henrys romanskrivande blir sämre motiverat. Vidare har ett av Henry Parland bortplockat och omskrivet kapitel återinförts, på en ny plats. Ibland beskrivs i avhandlingen ändå utgåvan 2005 som en omarbetning i förhållande till 1966 års version (s. 11, 192f., 251, 279). Den kritiska editionen återger dock kapitlet efter det paginerade originalmanuskriptet (i likhet med den hårt redigerade första utgåvan 1932). Haux hävdar också, via en olycklig tolkning av några ord om "en mer spännande roman" i min avhandling om *Sönder*, att kapitelordningen i manuskriptet utgör "en mer traditionellt utformad berättelse [...] med ett mer framträdande spänningsmoment" och att editionen 2005 "i högre grad än de tidigare utgåvorna stöder intrigens 'flirt' med läsarens begär efter upplösning" (s. 193, 279; jfr

Per Stam, *Krapula. Henry Parland och romanprojektet Sönder*, 1998, s. 211). Poängen med diskussionen i *Krapula* är dock inte att manuskriptets text återger en spänningsroman, utan att den ursprungliga romantexten drivs framåt av en narrativ logik – berättarens minnesarbete och parallella romanförfattande – som störs av alla försök att förändra berättandets och berättelsens kronologi. Ordet *spännande* användes som en synonym till *intressant* eller *bättre*. I förordet till editionen 2005 formuleras det tydligare: genom att återge manuskriptets kapitelordning ”bevaras berättelsens inre logik” (s. 12).

Avhandlingen *Framkallning* är ett välkommet bidrag till vår förståelse av hur *Astarte* och *Sönder* på olika sätt svarar på och gestaltar moderniteten. Boye lyfter i en kritisk samhällsanalys upp idealen för beskådande och avslöjar därigenom deras ihållighet. Parland skriver ned anspråken och visar på värdet hos det banala och det låga; ytan, stilen, stiliseringen är i centrum. Moderniteten demonstreras ironiskt. Frågor kring texternas skilda kulturella hemvist lämnas dock obesvarade. I stället får vi värdefulla läsningar av två romaner som trots olika förutsättningar tycks förhålla sig till en huvudsakligen gemensam modernitet.

Per Stam

EVA SÖDERBERG, MIA ÖSTERLUND
& BODIL FORMARK (RED.)

FLICKTION. PERSPEKTIV PÅ FLICKAN I FIKTIONEN

Malmö: Universus Academic Press, 2013,
328 s.

Don't judge a book by its cover. Vi har alla hört det, men det är inte alltid så lätt att skilja det yttre från det inre, vilket framgår med tydlighet i antologin *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*. I redaktörernas introduktion till boken beskrivs neologismen ”flicktion” som en lekfull hopsättning av flicka och fiktion,

samtidigt som närheten till ordet friktion sägs vara av vikt. Begreppet flicktion riktar fokus mot flickskildringar i rörelse inom fiktionen, mot ett blivande snarare än ett varande, mot det som skevar eller skaver. Antologin är tvärvetenskaplig och skilda metodologier, teorier och konstnärliga uttrycksformer placeras bredvid varandra. Betydelsen av lek och rörelsen mellan inre och yttre är framträdande i boken, och trots de inledande orden ska dess omslag inte förringas i min läsning. Att ett bokomslag kan ha betydelse tas upp flera gånger i antologin (exempelvis i Åsa Warnqvists ”Flickan som läsare. Exemplet *Anne på Grönkulla*” som handlar om framtidsorienterade läsoplevelser). I Eva Söderbergs och Mia Österlunds förord till boken omnämns valet av omslag till *Flicktion: fotografiet ”Märta i Aronsjö, Vilhelmina 1961”* av Sune Jonsson. Fotografiet föreställer en flicka som inför en ko håller upp ett fotografi av en flicka (sig själv). Söderberg och Österlund påtalar att de under arbetets gång ofta återkommit till Märta, till de perspektiv och blickar som korsas i denna bild. Omslaget är väldigt talande och när jag påbörjade läsningen av *Flicktion* kände jag mig genast som fotografiets ko: den som står på sidan av, undrar och bligar, men ändå utgör en del av bilden. Jag är den som tittar på flickan, fiktionen och flicktionen, men jag är också kon Rosa som i hemlighet läst flickbok på flickbok bland smörblommorna. Således, en recension ur kons läsarposition. Att position, val av teori och metod påverkar och har påverkat vad vi ser i verken, påtalas ett flertal gånger i *Flicktion*, exempelvis av Anna Lundberg som i sitt bidrag om fyra flickkaraktärer i en ungdomspjäs säger: ”*Ännu mer om alla vi ADHD- och MVG-barn i Bullerbyn* är inte en särskilt feministisk pjäs. Det är jag som tillsammans med mina teoretiska medlöpare och de fyra flickorna intar en position av feministiskt an-svar [...]” (s. 165). Mer om detta bidrag snart, men först ett konstaterande: från kons position är *Flicktion* en

feministisk bok. Jag önskar att jag kunde skriva om vartenda bidrag.

Flicktion innehåller, förutom redaktörernas introduktion, fyra olika delar: "Omförhandlat flickskap", "Gurleska skiftningar", "Att flicka sig" samt "Flicka i rörelse". I dessa återfinns sammanlagt 17 texter, som undersöker skildringar av flickan i fiktionen, hur flickforskningen kan teoretisera kring flickan som tankefigur, vilka begrepp och metodologier som är fruktbara. Flickskap beskrivs bland annat, med en hänvisning till Maria Margareta Österholms avhandling *Ett flicklaboratorium i valda bitar* (2012), som "en alltid oavslutad laboration" (s. 14). Österholms bidrag i denna antologi, "Världens äckligaste prinsesskalas. Om ett gurleskt flickrum i samtidslitteraturen", återfinns i delen "Gurleska skiftningar". Förutom att beskriva födelsen av gurlesk utifrån Arielle Greenberg, visar Österholm hur det gurleska tar plats och form i samtidsberättelser, flickrum och språk, genom ett virrvarr av gullighet, äckel och hot. Kanske kan man säga att det handlar om att ta den form som tillstår (det må vara flickformen eller artikelformen) och tvista, förvränga, förstora, spränga den. Uppmaningen "Kom in och lek!" (s. 117) avslutar bidraget, och i dessa ord tydliggörs en gränsöverskridande röst. En skiftning sker i orden, då artikelförfattarens röst blandas upp med flickans röst som vill leka och med en vuxen röst som så välbekant klingar, i verkligheten och fiktionen: "Kom in och ät!" Nivåerna smälter samman, ålder och plats, fakta och fiktion, innehåll och form kan inte skiljas åt.

Österholm avslutar således med en uppmaning om lek, men i Anna Lundbergs redan nämnda "Får vi betyg på det här?" Skolflickor, nyliberalism och grotesk komik i samtida svensk ungdomsteater" påtalas även potentialen som kan ligga i något som snarare liknar brist på lekfullhet. Utifrån Peggy Phelans beskrivning av tystnad som en medveten väggran att följa reglerna visar Lundberg hur pjäsens

tillbakadragna, nästan osynliga Lagom-Lena i själva verket inte alls bara vänder ryggen till, utan faktiskt skapar sig utrymme för en egen väg. Genom att mumla, gå undan och syssla med annat motsätter hon sig den nyliberala tidens krav på synlighet och mätbarhet.

I delen "Omförhandlat flickskap" tydliggörs bland annat hur en yttre förklädning kan påverka det inre. Magnus Öhrn skriver i "Jäntor, systrar och några skeva pojkar. Om flickan i den svenska pojkboken" om gestaltningen av flickor i pojkboken, och om hur flickskapet även kan ta sig uttryck i pojkkonstruktioner. Öhrn menar att även om pojarna i pojkböcker ofta skyr flickor så finns det en av forskningen tidigare förbisedd skevhet, vilket tydligast visas i analysen av Sid Rolands *I lånta fjädrar* (1942). Ett frivilligt och eventuellt efterlängtat könsöverskridande gestalts då två pojkkompisar genom halva berättelsen uppträder som flickor. Vad som börjar i ett experiment eller en lek får till slut en av pojkkaraktererna att göra flickskap bättre än riktiga flickor, så bra att spår av utklädnaden stannar kvar efteråt. Öhrns analys gör det skeva så tydligt att boksidorna bågna.

Klädnader som lämnar avtryck är framträdande även i delen "Att flicka sig". Här återfinns bland annat Maria Nilssons bidrag, som fått ge delen dess namn och som handlar om *chick lit* och *teen noir* eller, närmare bestämt, Suzanne Collins *The Hunger Games* (2008) och Meg Cabots *Airhead* (2008). Nilsson myntar begreppet "att flicka sig" och tydliggör genom det hur trilogiernas flickkaraktärer kryssar mellan normer för att göra genus på rätt sätt. Även om *chick-lit* och *teen noir* kan te sig som vitt skilda genrer visar Nilsson att de har mycket gemensamt. Gällande *The Hunger Games* visas hur hjälten Katniss går från att vara pojkflicka till att bli en ung kvinna som mjukas upp eller tonas ned för att fortsätta vara respektabel trots att hon måste döda för att överleva. När jag för ett par år sedan läste *The Hunger Games* gjorde boken ett starkt intryck på mig, och jag

måste erkänna att jag, eftersom jag läste Katiniss som den coola hjältinnan utanför normen som får revolutionen att hända, då och då vill utropa "Nej, du har fel!" för att få ha kvar min skamfyllda läsning (läs Mia Francks antologibidrag "Skamlig flickläsning. Flickvampyrer på internatskola i *House of Night*-serien"!)). Men, Nilssons analys av flickandet är väldigt övertygande: jag slutar att argumentera emot och faller istället kons andra omdöme: *Flicktion* visar något nytt och när man har sett det kan man inte o-se det.

Under rubriken "Att flicka sig" återfinns även Bodil Formarks "Spröda kvarlevor av växtvärk. Tori Amos besjungande av levd flickerfarenhet". I bidragets inledning påtalas hur Amos texter kan vara svåra att avkoda intellektuellt, samtidigt som de ofta direkt förstås som feministiska. Formark menar att det handlar om ett emotionellt vetande och för att utforska detta i ett kvinnohistoriskt perspektiv, upprättas en dialog mellan Amos och Simone de Beauvoir. I texten rör hon sig mellan det personliga och det gemensamma, mellan teori, känslor och intellekt, och tydliggör hur gränsöverskridande kan fungera som villkor för kunskapande.

Antologins avslutande del är "Flicka i rörelse" med Bronwyn Davies bidrag "A Feminist Line of Flight With the Fairy Who Wouldn't Fly". Bidraget handlar om den australiska barnberättelsen *Älvan som inte ville flyga* som skrevs av Pixie O'Harris 1945, och sedan gavs ut i en ny, omskriven version av David Harris 1974. Davies artikel visar hur de båda versionerna är en del av sin tid. I den nyare versionen tillåts älvan inte vara lika komplex, individens önskan står i nära samband med önskan hos de som styr och motstånd görs om till en individuell patologi. Efter bidraget finns ytterligare en version av berättelsen som är skriven av Davies själv, där hon, med utgångspunkt i Karen Barad och Gilles Deleuze, experimenterar med att inte låta kategorier eller gränser vara bestämmande för att förändra berättelsens moral. Genom att Davies ger läsaren

ytterligare en version av berättelsen skapas ett steg vidare från artikeln, mot något nytt. Det är väldigt effektivt, och trots att jag ovan flertalet gånger lyft fram det gränsöverskridande som finns i antologin, så är detta, steget vidare, något jag gärna hade sett än mer av i antologin som helhet. Således är kons tredje omdöme: inte muuuu, men meeerer!

Denna önskan om mer grundas för min del redan i förord och introduktion. En forskningsgemenskap presenteras, möten och samtal framstår som viktiga, vilket gör att jag inne i antologin (trots samband mellan texter och teman) stundvis upplever en viss tystnad mellan texterna, som ett möte som plötsligt avbryts eller stannar upp. *Flicktion* vill belysa komplexiteten i flickgestalter och komma bort från kategoriseringar om vad som är progressivt eller inte, samt utveckla forskningen av flickgestalter som tidigare förbisetts. Under min läsning aktualiseras ibland risken i att man, när man vill påvisa att progressivitet även kan finnas på tidigare förbisidda platser, ändå reproducerar samma mönster. Det finns så att säga en lätthet, för både skribenter och läsare, att fastna i vad som kan vara "bra" eller "dåligt" även när man vill bort från det. Mestadels tycker jag dock att komplexiteten och betydelsen av situering, inom och utom fiktionen, tydliggörs. Genom nya begreppsbildningar vill antologin visa en väg för andra att utforska vidare och jag vill ut på den vägen nu. *Flicktion* väcker, på gott och ont, en hunger som den inte riktigt stillar. Jag är en tvåbent ko som uppspelt trampar omkring i marginalen, letar efter bortglömda dansbanor och bråker efter mer.

Övriga bidrag i antologin är skrivna av Katarina Wadstein MacLeod, Jenny Jarlsdotter Wikström, Peter Degerman, Kajsa Widegren, Mia Österlund, Lena Kåreland, Helen Asklund samt Anders Johansson.

Sofia Pulls

MARTIN GLAZ SERUP

RELATIONEL POESI

Odense: Syddansk Universitetsforlag,
2013, 115 s.

Till skillnad från i Sverige är den danska forskningen om samtida poesi oerhört livaktig. Detta blev helt uppenbart för mig för ett par år sedan, då jag deltog vid ett offentligt forskarsymposium om samtida poesi vid Aalborgs universitet. Vi tvingades nämligen flytta det hela från universitetet till det lokala kongresscentret, till en väl tilltagen sal som trots detta blev så överfull att flera av åhörarna fick sitta på golvet och i fönstren. Vidare var de frågor som ställdes från auditoriet inte bara förvånansvärt många, utan också generellt sett väldigt initierade. För mig som svensk poesiforskare var detta både omtumlande och oerhört häftigt, jag vill nästan kalla det sublimt...

Detta danska intresse för den samtida poesin gäller dock inte bara den danska poesin, utan även exempelvis den svenska. Det är därför symptomatiskt att jag nu sitter med just en dansk bok i min hand som handlar om bland annat Ida Börjels *Skåneradio* (2006) och Ulf Karl Olov Nilssons (UKON) *Synopsis* (2007). Boken det gäller är Martin Glaz Serups *Relationel poesi* där den litteräre mångsysslaren Glaz Serup mot bakgrund av i första hand konstteoretikern Nicolas Bourriauds och filosofen Jacques Rancières teorier studerar vad han kallar just "relationell poesi" inom den (i första hand) samtida litteraturen: hans provostena är, förutom Börjel och UKON, Kenneth Goldsmith och Derek Beaulieu samt de två äldre diktarna Peter Laugesen och Pentti Saarikoski.

Glaz Serups grepp att föra över Bourriauds teorier om "relationell konst" till poesins område är lyckat, dels för att mötet mellan de två områdena fungerar väldigt väl, dels för att många av dagens aktiva poeter har en minst lika stark koppling bakåt till situationism och andra konceptuella konstinriktningar som till en mer

renodlat poetisk tradition. Begreppet *relationell poesi* beskrivs som förhållandevis heterogent, men karaktäriseras enligt Glaz Serup ändå av tre gemensamma drag: "det reportageagtige, forsøget på at udvide det æstetiske rum og det politiske potentiale, denne gestus rummer, samt en processuel form, der på forskellig vis arbejder med tidslig udstrakthed" (s. 53). Detta är också drag som känns igen från mycket av dagens poesi, och som därmed förefaller helt rimliga. De går dessutom på ett självklart vis att härleda till den typ av konceptuell konst som Bourriauds ursprungliga teorier i första hand förhåller sig till.

Approprieringen av det relationella från konsten till poesin ger vidare Glaz Serup utmärkta möjligheter att tala om både likheter och skillnader mellan samtidens olika litterära eller konstnärliga former. Så gör han exempelvis intressanta jämförelser med Poul Behrendts teorier om dubbelkontraktet och Claus Beck-Nielsens performativa projekt, och konstaterar att även den relationella poesin utgör ett relevant bidrag till den samtida diskussionen kring förhållandet (och gränsen) mellan fakta och fiktion. Det finns dock en del glidningar i vilken status begreppet *relationell poesi* egentligen har. På den manifesta nivån framstår det som ett deskriptivt begrepp som används för att fånga in och definiera något som sker inom den samtida poesin, men på en mer latent nivå verkar det bitvis i stället utgöra ett slags blick som konstnärer och andra kan begagna, bland annat i poetisk form. Detta sista, som *nästan* förefaller bortskrivet ur boken, är bland det mest intressanta i den. Här erbjuds en klart fruktbar möjlighet att tala om mötet mellan en samtida och specifikt poetisk form å ena sidan och Rancières teorier om det politiska å den andra. Därför gör det mig särskilt glad när detta ändå återkommer i bokens avslutande resonemang, kring de extratextuella förväntningar som vidhäftar just poesin, och hur dessa ger just poesin en särskild möjlighet att synlig-

göra det som Rancière talar om som alternativa delningar av det sinnliga,

fordi der generelt er så mange forventninger til, hvad poesi kan eller bør være, og i langt højere grad end der i dag er det til prosa. [...] Det hverdagslige og anonyme som emne for kunsten er i langt højere grad blevet anerkendt inden for de visuelle og rumlige kunstarter som film, fotografi og installation end inden for poesien. Men inddragelsen, indramningen og synliggørelsen af det hverdagslige, usynlige og anonyme, det, der befinder sig uden for 'kunsten', er netop den relationelle poesis undersøgelsesområde. (s. 107)

Trots den välutvecklade och intressanta teoretiska ramen för boken rör det sig om en kort skrift, vilket självklart gör balansen mellan ramverk och tillämpning oerhört svårbemästrad. Och där ramverket är väl utarbetat och relevant blir därför föga förvånande tillämpningen, i detta fall läsningarna av poesin, mer problematisk. Framför allt yttrar detta sig genom att läsningarna ofta har en alltför självbekräftande prägel, vilket jag strax ska återkomma till. Valet av det korta formatet framtingar därtill ett slags isbergsmetodik vad gäller tillämpningen av teorin – och en sådan metodik ställer oerhört höga krav vad gäller att först vinna, och sedan bibehålla, läsarens tillit. Tilliten vinnas definitivt i det teoretiska avsnittet, men bibehålls tyvärr för dåligt i läsningarna. Primärlitteraturen delas in i tre kategorier, ”bloggpoesi”, ”diskurspoesi” och ”post-produktion”, vars relationer sinsemellan förblir alltför oklara. Varför just dessa tre är relevanta att ta upp blir inte heller tillräckligt belyst (inte heller varför 1970-talstexter av Laugesen och Saarikoski anses vara relevanta exempel, i synnerhet inte som exempel på det som kallas ”bloggpoesi” – hade inte Martina Lowden eller Johan Jönsson kunnat fylla deras platser i boken?). Jag hade antingen velat se färre läsningar som var

mer djuplodande och mer självkritiska, eller ett ännu friare förhållningssätt utan kategoriseringar och grupperingar, där den typen av operationer istället överlämnats till läsaren. Det är mitt intryck att boken här arbetar i en problematisk mellanform mellan traditionell akademisk forskning och essäistik. Det sker aldrig någon sammansmältning eller harmonisering mellan de två framställningsformerna: de tillåts snarare samexistera, vilket resulterar i att de bitvis stör varandra en hel del.

Glaz Serup talar vidare om hur exempelvis Rancière aldrig går in i ”et taktilt, spatio-temporalt møde med værket” utan främst läser litteratur på en överordnad nivå, vilket sägs leda till en risk för att ”han i sin læsning hiver et enkelt aspekt ud av værkerne, isolerer en tanke eller handling for at (u)nyttiggøre denne som politisk” (s. 30). Indirekt mutar Glaz Serup därmed också in ett område där hans egen undersökning kan finna sin plats. Mitt intryck är dock att han själv löper samma risk som Rancière. Jag hade, mot bakgrund av både de egna utfästelserna och den anförda kritiken mot Rancière, förväntat mig läsningar som på ett mer närgånget sätt fokuserade språket, och vad som händer med dess relationalitet eller dess funktion när man exempelvis använder det som ett slags *readymade*, vilket flera av de poeter han läser faktiskt gör.

Halvvägs in i läsningen är jag klart imponerad av det flyhänta och belasta intryck som texten ger. Men ungefär där börjar en röst komma in i materialet som föregriper vad läsningarna kommer att komma fram till – och därmed undersökningens resultat. Jag är så klart medveten om att det kausala/temporala i en vetenskaplig undersökning är bedrägligt och att en sådan bok (och andra böcker också, för den delen) sällan skrivs från början till slut. Men i det här fallet påverkar föregripandet av resultaten alltså inte bara läsningen, utan även läsningarna. Denna självbekräftande prägel yttrar sig också genom att exempelvis kopp-

lingen mellan det politiska i Rancières mening och det relationella i Bourriauds mening endast framkommer i bokens teoretiska avsnitt, på ett teoretiskt plan. I de därpå följande läsningarna påvisas denna koppling/relation inte tydligt nog, utan förutsätts snarare, vilket i sin tur leder till vissa glidningar i en del av slutsatserna: det talas där exempelvis om att *den relationella poesin* gör si och så, när det mycket väl skulle gå att argumentera för att det snarare är det Rancièreskt politiska som gör detta. Om boken vågat vara essäformen mer trogen – och släppt det traditionellt akademiska anslaget – tror jag att dessa invändningar, och även de invändningar jag anfört kring urvalsprinciper och begrepps tydligheter, skulle ha uteblivit.

Glaz Serups bidrag till den på senare år så aktuella diskussionen kring kopplingen poesi/politik är dock väsentligt; han har god hand med både Bourriaud och Rancière och förbinder deras respektive teorier med aktuell poetisk praxis på ett i det närmaste självklart vis, vilket vittnar om stor kunskap om både teori och praxis. Han myntar också själv ett par klart spännande och användbara begrepp; förutom *relationell poesi* handlar detta om den *radikala inklusion* som den relationella poesins metod ägnar sig åt, samt om *poesins pronominalitet*. Det sistnämnda är ett begrepp som inte har med ordklassen "pronomen" att göra, utan med ordets latinska betydelse: *istället för namn*. Enligt Glaz Serups definition ersätter poesin därmed namnet och handlar "i sit væsen om at besyngte, undersøge, portrættere og udforske alt det, vi sædvanligvis kan navngive" (s. 45). Detta är i mina ögon en extremt användbar poesidefinition som när den väl yttrats har en självskriven plats i dagens poesiforskning. I dessa begreppsdiskussioner, i skapandet av ny och uppdaterad poesiteori, har Glaz Serups bok tvivelsutan mycket stora förtjänster.

Johan Alfredsson

MARIA M. BERGLUND
**VÄRV OCH VERK. FÖRNYELSE
OCH TRADITION I NORDISK
KVINNOLITTERATURHISTORIA
FRÅN TILLKOMST TILL TRYCKT BOK**

Karlstad University Studies, 2013:21.
Karlstad: Institutionen för språk, litteratur
och interkultur, Karlstads universitet, 320 s.
(diss. Karlstad)

Nordisk kvinnolitteraturhistoria är sex vinröda imposanta bokband men även en unik forskningsinsats med över 160 inblandade. Det var ett storslaget projekt som pågick i hela 17 år mellan 1981 och 1998 och involverade de flesta inom den generation litteraturforskare som stod för det feministiska genombrottet i akademien. Med sin litteraturhistoria ville de oftast aktivistiska skribenterna ändra på en historieskrivning där manliga författare dominerat stort och där de kvinnliga författare som då och då förekom ofta blivit, som det heter i inledning till det första bandet, "feltolkade och undervärderade" (bd 1, s. 12). Hur blev då resultatet? Var *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* ett genombrott för en ny historieskrivning? Nu har Maria M. Berglund i sin i Karlstad framlagda avhandling tagit på sig att "kartlägga och analysera på vilka sätt verket uppvisar förnyelse och tradition jämfört med de litteraturhistoriska översiktsverk som det utgjorde en kritik emot" (s. 9). Hon har tre övergripande undersökningsområden: "för det första tillkomsten och arbetsprocessen bakom verket, för det andra mottagandet vid utgivningen, och för det tredje avsnitten i de publicerade banden" (s. 10).

Avhandlingens andra kapitel behandlar arbetet i projektet *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*. Berglund utgår från de 194 kapslar arkivmaterial som av projektledningen lämnats till Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. De flesta kapslarna innehåller manus men 54 har ett blandat innehåll, från mötesreferat till

redaktionens korrespondens samt diverse kvitton och lappar. Berglund är den första forskare som använt materialet och utifrån det och tryckta berättelser av några deltagare, presenterar hon bakgrund, organisationsform, ekonomiska ramar, idéskisser, projektbeskrivningar, dispositionsförslag, samt träffar. Hon tar även upp parallella kvinnolitteraturhistorieprojekt i Finland och Norge som kom att leda till problem som kan avläsas i en obalans i behandlingen av författarskap från de olika länderna – Danmark och Sverige dominerar stort.

Genom att behandla tillkomsthistorien blir Berglunds undersökning unik och bidrar med ett nytt sätt till att angripa litteraturhistoriografiska frågeställningar. Det vanliga är annars att behandla de färdiga verken eller att diskutera historieskrivning mer generellt.

Att skriva samtidshistoria innebär både möjligheter och svårigheter. Denna forskningshistoria handlar om nu levande och fortfarande aktiva personer och Berglund diskuterar att privata brev i arkivet kanske inte ursprungligen varit avsedda för offentligheten. De är ett känsligt material och hon har valt att anonymisera enskilda skribenter men namnge redaktörer och medlemmar i redaktionsgruppen. Projektet kan ses som en del av 1970-talets kvinnorörelse i Norden och Berglund lutar sig mot de framställningar om denna som nu finns. Flera av dessa är skrivna av personer som själva var en del av rörelsen, och här skiljer *Värv och verk* ut sig: Berglund tillhör en senare generation och hennes hållning är distanserad och kännetecknas av saklighet. Avhandlingen skulle dock ha vunnit på om Berglund kompletterat det material hon haft tillgång till med till exempel en enkät till samtliga medverkande, något hon diskuterar men avvisar. Ett sådant material skulle ha kunnat ge en mer allsidig bild av vad som egentligen hände i detta projekt där rykten gått om att det skulle varit fullt av konflikter. Några sådana tar Berglund upp och det verkar ha funnits grund för att

debatter tidvis blossade upp, som kritiken mot att den danska redaktionen dominerade. Under projektets första del, till 1989, rådde det anti-hierarkiska ideal som fanns starkt inom den nya kvinnorörelsen. Under redigeringsfasen blev redaktionens agerande ett annat. De konflikter som då förekom anser Berglund hade två orsaker: brister i kommunikationen och ”att redaktörerna i många fall själva gjorde ändringarna i manuskripten, istället för att be skribenterna att skriva om sina texter” (s. 64). Berglund anser även att de ekonomiska problemen satte press på att få fram resultat och att det i slutskedet kom in en aspekt av det meriteringsvärde som låg i projektet. Kanske kunde Berglund mer ha betonat det unika och vitala samarbete som den första delen av projektet ändå innebar. Hon betecknar dock i sin avslutning det som en ”bedrift” (s. 251) att projektet fördes i hamn.

I kapitel tre följer Berglund på ett traditionellt sätt mottagandet vid utgivning band för band. Hennes resultat överensstämmer i stort med de tidigare genomgångar av detta som andra gjort – band ett och två prisas medan de senare banden får mer kritik. Berglund nämner själv några andra angreppssätt som möjliga: försäljningssiffror, användningar vid kurser, bestånd på bibliotek. Om hon valt att undersöka dessa områden hade det kunnat ge ny kunskap. I den genomgång av den danska kritiken som gjorts av Benedikte Rostbøll (som finns tillsammans med nätupplagan på nordic-womensliterature.net) pekar denna på att efter utgivningen av del två år 1993 ifrågasatte flera behovet av en särskild kvinnolitteraturhistoria – nya postfeministiska vindar hade börjat blåsa i Danmark. Kanske det var orsaken till att del tre och fyra blev mindre kulturhistoriskt och litteratursociologiskt inriktade än de tidigare delarna? Jag har själv i ett inlägg till den avslutningskonferens för *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* som hölls i Kristiansand 1997 riktat kritik mot det tredje bandets enhetsskapande tema

”Det kvinnliga begäret” och hur det lyfts fram. De psykoanalytiskt orienterade och franskinspirerade teorier som här ger utslag innebär att begäret tenderar att bli ett heterosexuellt begär. Hade det något med den danska kritiken att göra? En betraktelse över den kvinnopolitiska backlash som pågick och hur den och nya teorier påverkade särskilt det tredje bandet av *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* hade varit spännande att ta del av – men kanske är det ännu något som inte går att göra? Att koppla samman politik och teori anses kanske idag lika omöjligt som före 1970-talet?

I avhandlingens mest omfattande kapitel, det fjärde, granskas om och hur innehållet i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* kan sägas följa traditionen eller är att betrakta som en förnyelse. Hur Nordiskt är det egentligen? Berglund har räknat fram att 17 procent av utrymmet kan betecknas som tvärnordiskt och konstaterar att det trots allt är bättre än flera andra försök att ge ett nordiskt perspektiv. Därefter analyseras hur tre kanoniserade författarskap – Anna Maria Lenngren, Amalie Skram och Karin Blixen – behandlas i jämförelse med i andra litteraturhistoriska verk. Här jämförs kvantitativt hur mycket utrymme författarskapen upptar och kvalitativt analyseras innehållet. Berglund definierar träffande tre förändringsstrategier som återkommer i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria*; breddning – att det ges en bredare bild av författarskapet; icke-biografisk tolkning – att andra faktorer än författarens liv används för att belysa författarskapets villkor och verk; och repositionering – att författarskapet flyttas från periferin till centrum av en litterär strömning. Berglund refererar här även till Anna Nordlund, Petra Broomans och Anna Williams som tidigare gjort likartade jämförelser av behandlingen av kanoniserade författarskap. Berglund finner knappast överraskande både förnyelse och tradition i behandlingen. Hon granskar även det litteraturbegrepp som används samt urvalet av genrer och finner mest

förnyelse i band ett och två där muntlighet och självbiografiskt material tagits med. I de senare banden blir urvalet mer traditionellt.

Berglund avslutar sin avhandling med följande slutsats:

Genom de materiella faktorer och praktiska omständigheter som avhandlingen har lyft fram, menar jag att det är tydligt att det krävs mer än kreativa idéer för att bryta mönstren. Det krävs också tid, resurser och organisatoriska strukturer som möjliggör det konkreta arbetet. (s. 258)

Berglund har genomgående fört fram det hon här betonar – villkoren för projektet. Det är viktigt då det gäller att bedöma resultatet. Arbetet var i stort sett ideellt och finansieringen var hela tiden knapp. Till det kom att mycket grundforskning krävdes för att behandla glömda författarskap och öppna nya perspektiv. Det var ett djärvt projekt men mycket återstår ännu att göra för att nå de högt uppsatta målen. Glädjande är att yngre litteraturvetare idag ägnar frågor om historieskrivning sin kraft – det kanske kan leda till en mer rättvisande historieskrivning i framtiden.

Ären efter att *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* avslutats har det kommit intressanta teoretiska uppslag till sätt att förnya historieskrivningen. Berglund nämner några gånger Linda Hutcheons och Mario J. Valdés *Rethinking Literary History* (New York: Oxford University Press, 2002) som jag själv använt som inspiration för att skriva mothistoria. Valdés gör iakttagelsen att när nya grupper skriver ”sin” historia riskerar det att bli en mängd supplement till traditionen (s. 73). Hutcheon kopplar litteraturhistoria till identitetspolitik och anser att när kvinnor skrivit ”sin” historia så har de tenderat att upprepa den Stora manliga modernitetsberättelsen och bara lägga till kvinnor (s. 14). Är det inte just det som syns då *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* kommer fram till 1900-talet och vilt jagar ett till största delen

manligt definierat begär? Berglund tar inte upp dessa frågor men med hennes utmärkta, faktarika avhandling som underlag kan en jakt på en bättre litteraturhistorieskrivning fortsätta.

Lisbeth Stenberg

EIVIND TJØNNELAND (RED.)

**KRITIKK FØR 1814. 1700-TALLETS
POLITISKE OG LITTERÆRE
OFFENTLIGHET**

Oslo: Dreyers forlag, 2014, 639 s.

Kritikforskare i Sverige brukar med avundsnegla mot grannlandet i väster. I norsk offentlighet är kritik och kritiker respekterade och har hög status. Kritikerna har en egen intresseorganisation, Norsk kritikerlag, som delar ut ett årligt pris. I år gick det till Bernhard Ellefsen, *Morgenbladet*, som lagt sin forskarutbildning vid Högskolan i Agder på is för att i stället satsa just på kritik. I Norge är åtskilliga litteraturforskare verksamma som recensenter och kritik av hög klass bedrivs på ett flertal livaktiga kultursidor och i tidskrifter som *Vinduet* och *Vagant*. När den förra, som brukar betraktas som landets ledande litteraturtidning, år 2007 firade 60 år uppvtade statsminister Jens Stoltenberg med en särskild jubileumshälsning. Norska staten bekostar dessutom en omsorgsfull digitalisering för landets samtliga böcker och dagstidningar.

Låter det hela en aning exotiskt?

Orosmoln saknas förvisso inte. Den sittande norska regeringen planerar att skära rejält i presstödet. Inte minst den radikala pressen, som är mest beroende av stödet, hissar varningsflagg. Viktiga röster i kulturdebatten riskerar att tystna.

Inom akademien är forskning om kritik dock allttjämt ett omhuldat fält som stöds med rådspengar. *Norsk litteraturkritikks historie* i två band kom på 1990-talet, och nu är ett tredje under arbete inom ramen för det nationella

forskningsprojektet ”Norsk litteraturkritikks historie 1870–2000. Verdiforvaltning og mediering” finansierat av Norges forskningsråd, FRIHUM.

Kritik- och offentlighetsforskare som Eivind Tjønneland, Sissel Furuseth och Jahn Holljen Thon är mycket aktiva, det skrivs fortlöpande nya avhandlingar om kritik och anordnas konferenser. En av dessa hölls vid universitetet i Bergen 2007 och handlade om kritik före 1814. Flera av bidragen finns nu samlade och redigerade av Eivind Tjønneland i *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*.

Startpunkten för kritiken har i hela Norden placerats stadigt i 1800-talet och det har i hög grad handlat om en presshistorisk prioritering. Den snabbt växande litterära marknaden med ny, billigare tryckteknik skapade förutsättningar för tryckerier och dagstidningar i snart sagt varje stad, och en annonsmarknad som erbjöd storsäljande boktitlar till en läshungrig publik. Politiskt var detta en tid av framväxande folkstyre och en offentlighet alltmer öppen för debatt.

1700-talet är däremot en helt annan historia. Den ofta återopade idealmodellen av en borgerlig offentlighet med fria diskussioner på kaffehuset som Jürgen Habermas lanserat stämmer knappast i Norden vid samma tid. Processen är fördröjd, aktörerna få. Jämfört med det efterföljande seklet var kritiken betydligt mer diversifierad och därmed svärfångad.

Därför är det spännande att ta del av denna 600-sidiga antologi, som lyfter fram kritikens skiftande former i det sena 1700- och tidiga 1800-talets Danmark-Norge. För i norsk kritikhistoria är 1814 alls inget märkesår, hävdar redaktören Eivind Tjønneland i sin kanonkritiska inledning. Tvärtom fanns under 1700-talet en litterär gemenskap där förutom danskar och norrmän också den tyskspråkiga litteraturen i Helstaten ingick. Tidigare kritikhistorier har, menar Tjønneland, suttit fast i ett nationalromantiskt paradigm, där seklets

kritik behandlats ensidigt och knapphändig. Det är inte svårt att tänka sig samma typ av anklagelser riktade mot exempelvis svensk och dansk kritikhistoria.

Tjønneland har en klar poäng när han påstår att viljan till kanonisering är en dålig utgångspunkt för att skriva kritikhistoria. Även nation är en svårhanterlig storhet att handskas med, för vad är norskt på 1770-talet – en tidskrift utgiven av en dansk (Peter Frederik Suhm) i Trondheim, eller en anmälan skriven av en norman (Claus Fasting) i Köpenhamn? Samtidigt är det uppenbart att frågan om vad kritik är och vad kritiken gör eller kan göra, har sin lokala och ofta just nationella prägel, exempelvis beroende på rådande tryckfrihetslagstiftning.

Antologin, med sina 27 bidragsgivare från en rad olika fält (litteratur-, teater- och musik- och rättsvetenskap, historia, idéhistoria, latin och konst), har ingen ambition att presentera en sammanhängande kritikhistoria. Tidigare forskares urval av aktörer och tidsmässiga gränsdragningar får utstå en del kritik, inte minst just i Tjønnelands inledning. Ändå skvallrar volymens upplägg om svårigheterna att avgränsa. Bidragen pendlar mellan breda översikter och tämligen närsynta studier av enskilda kritiker, debatter eller kritiska texter. Och även denna studie måste trots allt börja någonstans. Valet har fallit på den nog så kanoniserade Ludvig Holberg.

Genom hela verket löper en välgörande vilja att ifrågasätta och revidera etablerade sanningar, samtidigt som synen på 1700-talet är befriande osentimental. Här finns inga ambitioner att ärerädda eller tidigarelägga kritikens framväxt. Framställningen drivs av nyfikenhet på en tid och ett sammanhang som tenderat att hamna i skuggan. Ändå måste volymens stora förtjänst – dess framvisande av mångfalden av kritikformer under upplysningstiden – på samma gång sägas vara dess största problem. För vad är egentligen kritik? Att undertiteln inkluderar både politisk och litterär offentlighet ger

en fingervisning om frågans komplexitet. Den som vill säga någonting om 1700-talets kritik måste förstå den i hela dess sammanhang: enväldet och censuren; knepen för att kringgå repressalier men också maktens kritik uppifrån; antikritiken; vittra sällskap, tidskrifter och en rad genrer med kritisk ansats: sakprosa, rådgivningslitteratur, panegyrik, essäistik; skilda uttrycksformer som satir, parodi, allegori och självfallet tidens kritiska filosofi med Kant i spetsen. I det här sammanhanget är romanen fortfarande en genre med solkigt rykte, medan däremot exempelvis reseskildringen upplever en högkonjunktur.

Åtskilliga bidragsgivare antar också utmaningen att reda ut de historiska förutsättningarna. Sissel Furuseth inleder förtjänstfullt med att ställa den grundläggande frågan om vad för slags kritikhistoria som är möjlig att skriva, exempelvis med utgångspunkt just i Ludvig Holberg – handlar det om genrehistoria eller estetikhistoria, begreppshistoria eller institutionshistoria, poetikhistoria eller idéhistoria? Furuseth klargör också att litteraturkritik som en avgränsad praxis inte fanns i början på 1700-talet och att Holberg, trots att han skriver ymnigt om smak och värdering, inte kommer med givna svar utan snarare resonerar på sätt som kan påminna om moderna kultursociologer som Pierre Bourdieu.

Även genrefrågan är under omförhandling i en tid långt före kritikens professionalisering och specialisering. När samme Holberg väljer essäns form för att förklara sina tidigare utgivna epigram, ser Marit Grøtta i sitt spännande bidrag detta som ett försök att anpassa sig till en ny tids och läsepubliks ändrade smak. Salongskulturens mångtydiga sentenser är på väg att ersättas av den framväxande pressens mer direkta och subjektiva tilltal. Övergången till essäformen ger Holberg möjligheten att föra ut sitt budskap i en mer tilltalande förpackning, samtidigt som han kan bli sin egen uttolkare, ”sin egen kritiker og kommentator” (s. 51).

Metoden påminner en del om hur C. J. L. Almqvist under 1840-talet använde sitt utrymme i pressen för att förklara och kommentera (och göra reklam för) sina skönlitterära och debatterande skrifter.

Rättsvetaren Sverre Blandhol utreder den livaktiga tryckfrihetsdebatten perioden 1797 till 1801 och följer de vindlande lagstiftningsvägar som leder ända fram till den norska strafflagen anno 2005 och avskaffandet av kapitlet om ärekränkning. Karin Hoff utreder tidskrifternas centrala roll som kulturförmedlare och litterära riktningsgivare i Helstaten. Samtidigt som 1700-talets kritiska arenor blir synliggjorda avtäckts också begränsningarna. När det gäller litteraturkritiken deklarerar Thor Inge Rørvik krasst: "Litteraturkritikk i egentlig forstand var det ikke tale om, rett og slett fordi noe slikt den gang ikke eksisterte." (s. 171) Att publicera sig i bokform betraktades åtminstone fram till 1700-talets mitt i högsta grad som en privatsak och som ett brott mot konvensansen. Kritik mot en sådan publikation sågs på motsvarande sätt som ett direkt angrepp på författaren som privatperson.

Aina Nøding ger en annan sällan återopad förklaring till varför regelrätt litteraturkritik var så sällsynt i norsk press före 1814: att trycka krävde privilegium, alltså ett lagstadgat exklusivt tillstånd. I Norge var det bara boktryckeriet i Christiania som innehade detta och där trycktes nästan bara tillfällighetsdikt, främst gravdikt ("liigvers"). Hur skulle kritiken kunna ta sig an det nya och spännande? Den fick verka under täckmantel genom att anta en rad skiftande former (även fiktiva), och publiken fick dessutom lära sig att läsa mellan raderna.

Antologin rör sig av förklarliga skäl med kritikbegrepp som är betydligt vidare än dagstidningarnas litteraturrecensioner. Den litterära smaken kan inte skiljas ut från andra typer av åsiktsyttringar eller politiska eller moraliska ambitioner, utan ingår som en ouskiljbar del i tidens stora upplysningsprojekt.

Men med denna breda ansats uppstår också problemet att i stort sett "allt" kan betraktas som kritik. Det väcker i sin tur frågor om definitioner, avgränsningar och historiska preciseringar. För även om *Kritikk før 1814* lyfter fram kritik i en rad olika skepnader, behandlar volymen endast *tryckta* texter. Detta val framstår som en aning vanskligt eftersom diskussionen rör ett sekel där handskriften fortfarande hade det prestigemässiga övertaget och *muntlig* framställning var den kanske främsta kritiska uttrycksformen, i de vittra sällskapen och i salongerna.

Redaktör Tjønneland framhåller att seklets privata och offentliga sfärer visserligen befinner sig i "et dynamisk motsætningsforhold til hverandre", men konstaterar att det privata trots allt faller utanför volymens undersökningsradie: "Å rekonstruere den private kritikken er ikke umulig men ville krevet at man satte sammen et puslespill av kilder som brev, dagbøker, erindringer, selskapsprotokoller etc." (s. 18)

Det är synd att ingen vågar försöka att problematisera och överskrida det så ofta förgivet tagna motsatsförhållandet mellan offentligt och privat. Framför allt skulle kvinnors betydelse med ett sådant perspektiv haft större möjlighet att komma fram. Nu blir i allt väsentligt 1700-talets kritik en manlig historia, säkerligen i högre grad än vad som hade varit nödvändigt.

Ändå bidrar denna perspektivrika volym inte bara med nya grundläggande kunskaper om kritikens roller och funktioner i Danmark-Norge tiden före 1814, utan just med en välgörande lyhördhet för kritikbegreppets historicitet. Den påminner om att definitionerna av kritiken snarare än att förbli statiska måste få skifta i ljuset av den tid och miljö i vilken den betraktas. Norsk och nordisk kritikhistoria kan inte tänkas utan 1700-talets filosofiska idégoods, juridiska ramar och den politiska offentlighetens framväxt, lika lite som den blir begriplig utan känsla för tidens snabba förändringar i smak och mentalitet. Kritiken före

1814 erbjuder därmed också en unik spegling av dagens situation där tidningsdöd och nya digitala publiceringsvägar ger de grundläggande mediehistoriska frågorna förnyad aktualitet.

Åsa Arping

MARKUS HUSS

MOTSTÅNDETS AKUSTIK. SPRÅK OCH (O)LJUD HOS PETER WEISS 1946–1960

Lund: ellerströms, 2014, 297 s. (diss. Södertörn/Stockholm)

Från Gamla Testamentet till elektroniska konton: tillvaron kräver tillträden, och tillträden kräver lösenord. Det handlar om en sedan länge smidd länk mellan språklig information, kulturell praktik och möjligheterna att handla och medverka. Lösenordet öppnar ett rum och en gemenskap som gör dig delaktig. Om du inte känner till och förmår använda ordet, får du inte passera över floden, förenas med de andra och tryggheten. Stammande tvingas du vända om eller fly – eller finna en annan väg in i eller bortom detta språk. Kanske via skrivandet och litteraturen.

Kopplingen mellan det begreppsliga, fenomenella och historiska klustret språk-ljud-rum – inte minst belyst av Schibboleth – står i fokus i Markus Huss nyligen ventilerade avhandling med den fyndiga titeln, *Motståndets akustik. Språk och (o)ljud hos Peter Weiss 1946–1960*.

Som framgår av tidsangivelsen handlar studien om Weiss tidiga författarskap, innan utgivningen av internationellt hyllade verk som "Marat/Sade" (1965) och *Motståndets estetik* (1975–1981). Dessutom ligger tonvikten på verk komponerade på tyska. Även om Huss diskuterar en handfull noveller författade på svenska och gör kortare analyser av filmerna *Enligt lag* (1957) och *Hägringen* (1959), så ägnas de mest genomförda läsningarna åt "Der Vogelfreie" (1947) – en berättelse som först 1980 publicerades, i omarbetat skick, som *Der Fremde* – och

kortromanen *Der Schatten des Körpers des Kutschers* (1960), en omfångsmässigt liten bok, där prosan delar rum med collage av Weiss.

Men därmed kommer också rörelsen och trösklarna *mellan* två språk att dra till sig uppmärksamhet. Det är språket som möjlighet och hinder, som opakt (o)ljud och förmedlande kanal, som våldsamt maktredskap och gemenskap, som ramar in avhandlingens anspråk och aktionsradie. Eller som Huss initialt och mer öppet formulerar saken: "Syftet med denna avhandling är att undersöka hur språket i vid bemärkelse framställs i ett urval av Peter Weiss texter tillkomna under åren 1946–1960", och han fortsätter lite längre fram:

Mer konkret vill jag påvisa hur litterära framställningar av språk hos Weiss intimt sammanhänger med bredare historiska skeenden, där den tidiga efterkrigstiden i det ockuperade Tyskland är särskilt viktig för analysen. Långt ifrån att utgöra en samling isolerade experimentella skrivförsök före författarens publika genombrott menar jag att texterna från den utvalda perioden aktiverar ett historiskt ljudspår, där kampen för ett möjligt litterärt uttryck står på spel. (s. 14)

Jag kan redan nu avslöja att Huss uppfyller vad han föresätter sig ovan, och emellanåt mer därtill. Samtidigt kan man sakna vissa saker. Jag ska återkomma till det.

Motståndets akustik är, utöver inledningen på trettioalet sidor, disponerad i fyra kapitel, av vilka de två första är kortare och bereder mark för de två sista där de nämnda, mer utvecklade läsningarna, görs. Kapitel ett har rubriken "Språktrum" och diskuterar det centrala förhållandet mellan språk och rum med en särskild blick på exilen och dess litterära uttryck. Weiss tvingades ju med nazisternas maktovertagande att lämna Tyskland och nådde till slut, via England och Schweiz, Sverige år 1939. Och den biografiska kärnan i den språkproblema-

etik som intresserar återfinns förstås här. Huss berör i kapitlet den växande forskningen kring exillitteratur och även tidigare undersökningar av Weiss ur detta perspektiv, av bland andra Sture Packalén och Ola Holmgren, vars omfattande studie om Weiss precis kommit ut. Vidare diskuteras länken mellan språk och nationen som territorium mot bakgrund av Benedict Andersons arbete kring ”föreställda gemenskaper” och Yasemin Yildiz undersökning av ”enspråkighetsparadigmet” och dess gränser, vilka blottläggs i Weiss verk – genom skiftena mellan tyska och svenska och genom rörelserna mot språkets utmarker, där ordet förvandlas till klang och brus, till något på en gång hotfullt och befriande.

Språkbytet och den poetik det framkallar utgör också en viktig hållpunkt i kapitel två, ”Språkmetaforikens material”, som ägnas åt noveller skrivna på svenska under åren 1946–1953. Siktet är inställt på passagen mellan språk och icke-språk, vilken ofta aktiveras via ett ”akustiskt register”, av hur ”påträngande och disruptiva oljud” (s. 64) bryter in i den mänskliga kommunikationens rymd. Huss placerar dessa texter av Weiss i anslutning till den tyska efterkrigslitteratur som sökte en litterär nollpunkt och kom att artbestämmas genom begrepp som *Kahlschlagliteratur* (Wolfgang Weyrauch). Weiss noveller tar del av samma metaforiska landskap – inte minst görs ”skogen” operativ som motiv och trop – men snarare än att hugga ner och börja på nytt, kommer texterna att utveckla ett språk med historiska rötter, där förhållandet mellan ord, plats, kropp och lidande är starkt sammanflätat. Det är ett språk som minns, inte glömmer och börjar om – vilket måste betraktas som en akut fråga för en författare med judisk bakgrund vid denna tidpunkt.

De två följande kapitlen domineras som sagt av två synnerligen intressanta läsningar av verken ”Der Vogelfreie” och *Der Schatten des Körpers des Kutschers*. Att gå in i detalj på

de iakttagelser och reflektioner som Huss presenterar låter sig inte göras, men några viktiga frågeställningar kan lyftas fram. De rumsligt och akustiskt förankrade gestaltningarna av gränsen mellan språk och icke-språk – och hur denna passage också formar, skapar ett subjekt – utvecklas på ett fascinerande sätt i bägge kapitlen. Till exempel visar Huss hur Weiss laborerar med typiserade bilder av kvinnan som mor och erotiskt subjekt/objekt för att hantera oförmågan att begripa omgivningen och den språkförlust, det våld och den utestängning från gemenskapen som den manliga huvudpersonen i ”Der Vogelfreie” upplever. Men han kan även upprätta komparativa perspektiv för att belysa hur texter av Stig Dagerman och Gunnar Ekelöf sipprat in i och bidragit till Weiss gestaltning av frågor om språk, kropp, våld, makt, ljud och rytm (staplandet av begrepp ger antydning om tätheten i analyserna).

Det jag särskilt vill lyfta fram är emellertid Huss diskussion av intermedialiteten i Weiss verk, vilken framträder på lite olika sätt. Weiss var ju inte bara författare, utan också filmare och bildkonstnär. I den senare rollen framträder han till exempel i kortromanen *Kutscher*, där prosaberättelsen har sidoordnats med sju collage. Härmed upprättas en konkret relation mellan flera teckensystem eller, om man så vill, medier. Dessutom analyserar alltså Huss två filmer av Weiss med sikte på den språkproblematik som utgör optik i läsningen av texterna. Den ena av dessa, *Hägringen*, är en adaptation av manuset ”Der Vogelfreie”, och utnyttjar filmens ljudspår för att gestalta spänningen mellan en sinnligt erfaren värld och förståelsen av densamma. På ett besläktat sätt kommer det textuellt förankrade ljudspåret i *Kutscher* – dess arbete med språkliga klanger, brus och rytm, men också med beskrivna ljud – att fungera som ett supplement till de språkets och diskursens begränsningar som skildras. Ljudet och ljudspåret, bland annat inkarnerat i kråkans skri, situerar en erfarenhet både historiskt och

kroppsligt. Här manifesteras en ”motståndssång”, som även pekar framåt i författarskapet. Kampen för att förstå världen trots språkets tillkortakommanden tvingar läsaren som tolkande varelse att engagera sig och föregriper den estetik som ska animera Weiss senare verk. Som Huss skriver: ”Kutscher formar ett första steg mot en litterär estetik i Weiss skrivande för vilken representationskritik, ett frambesvärjande av det förflutnas bortglömda offer och en aktiv involvering av läsaren är central” (s. 215).

Denna branta genomgång av avhandlingen gör på inget vis rättvisa åt rikedomerna i de observationer Huss gör, eller åt komplexiteten i hans analyser. Och givetvis har saker av varierande vikt fått lämnas därhän. Likväl tror jag att de centrala dragen och viktigaste poängerna har gjorts tydliga. Däremot kanske inte vad jag saknar – och det gäller både sådant som ligger bortom det uttalade syftet (dessa otacksamma invändningar!) och sådant som förutskickas men inte riktigt uppfylls.

En viktig delmängd av det senare rör den historisering av språkkritiken och ljudspåret som utlovas i inledningen. Förvisso relateras Weiss skrivande till kriget och Holocaust, till den moderna exilens former och en ny mediekultur. Men mer kunde göras i denna riktning. Till exempel: hur kan ljudspåret starkare kopplas till den objektifiering av röster och ljud som äger rum i 1900-talets mediekultur och som hade avgörande effekter på språket som kommunikativt och gemensamhetskapande verktyg (jag tänker bland annat på Hitlers radiosända tal)? Eller: det exilerade och för språket förlorade subjekt som gestaltas i Weiss berättelser – i vilken utsträckning kan det relateras till den sönderdelning av ett autonomt subjekt som äger rum både tekniskt och diskursivt under efterkrigstiden (jag tänker på cybernetik och datorer)? Eller: hur ser beröringspunkterna ut mellan Weiss intresse för röster, ljud och språklig materialitet och det neo-avantgarde som vid samma tid intres-

serar sig för samma saker? Huss berör sådana frågor, men de hade alltså kunnat bearbetas – och även utvecklas teoretiskt – ytterligare. Det finns, menar jag, en viss formalistisk slagsida i den relation mellan text och kontext som presenteras i inledningens syftesbeskrivning.

Detta sagt mot bakgrund av en läsning som, mestadels, har imponerats av Huss förmåga att reflektera kring Weiss allt annat än friktionsfria texter. Här blottläggs ett analytiskt skarpsinne förenat med en intellektuell rörlighet som gjort det möjligt att peka ut, beskriva och slå broar mellan de olika sidorna, medierna och uttrycksformerna i ett sammansatt verk. Det finns mer att säga om både förtjänsterna och potentialen i *Motståndets akustik*. Låt oss hoppas att detta leder till fler produktiva forskningsprojekt.

Jesper Olsson

MAGNUS ULLÉN (RED.)

VÅLDSAMMA FANTASIER. STUDIER I FIKTIONSVÅLDETS FUNKTION OCH ATTRAKTION

Kulturvetenskapliga skriftserien, 2:2014

Karlstad: Karlstads universitet, 2014, 230 s.

”Fiktionsvåldet” som begrepp, form och yttring utgör en illustrativ ingång till intersektionen mellan den kulturella och den teknologiska utveckling som skett i Västerlandet de senaste årtiondena. Man minns de där videospelarna man kunde hyra tillsammans med sin film i videobutikerna och man minns de där speciella, avskärmade sektionerna i butiken där det fanns skräck och porr. Man minns ryktena om filmerna man kanske aldrig såg – *The Texas Chainsaw Massacre* (1974), *Night of the Living Dead* (1968). Kanske undrade man om det fanns personer som faktiskt vågade slänga fram en porrfilm på butiksdissen. Tyngden av den bärbara videospelaren, storleken på kassetten och den investering i tid, pengar och energi som konsumtionen av detta material

krävde kan ses som en analogi till den kulturella och moraliska responsen på den tidens fiktionsvåld. Även om steget in i privat konsumtion, i kontrast mot det kollektiva biograf-tittandet, förändrade hur fiktionsvåld kunde, eller snarare inte kunde, censureras och därför skapade stora debatter kring just "videovåld" – som Magnus Ullén noterar i första kapitlet i antologin *Våldsamma fantasier. Studier i fiktionsvåldets funktion och attraktion* – var fältet i någon mån fortfarande överblickbart och kollektivt. Nästan alla hade åtminstone hört talas om Stanley Kubricks *A Clockwork Orange* (1971) och nästan alla hade, som Ullén påpekar, en åsikt.

I dag behöver vi inte kånka på några hyrda videospelare. Eftersom nästan alla har hört och läst om, och säkerligen även konsumerat fiktionsvåld i dagens samhälle, behövs ingen mer avancerad analogi än ett klick. Ett klick för att skicka ett meddelande, ett klick för att beställa nya skor, ett klick för att konsumera våldtäktsporr. Vad denna teknologiska utveckling inneburit för fiktionsvåldet och för hur vi förstår det är en komplex fråga som flera av forskarna i *Våldsamma fantasier* försöker närma sig. Liksom med andra företeelser är det svårt att föreställa sig att en enskild film i dag skulle kunna skapa moralpanik av det slag Kubricks film gjorde. Istället är det mängden, tillgången och eskaleringen av uttryck på en alltmer mätad marknad som kommit i fokus. Men fortfarande har nästan alla en åsikt.

I sitt inledande kapitel positionerar Ullén antologin som en respons på de hätska debatter kring fiktionsvåld som stormat sedan Statens medieråd publicerade en rapport 2011 där det hävdades att den vanligt förekommande kopplingen mellan våldsamma spel och ökat våld i samhället saknar belegg. Snart därefter publicerades en debattartikel i *Dagens Nyheter* där hjärnforskare från Karolinska Institutet framförde skarp kritik mot rapporten. Den debatt som uppstod, visar Ullén, illustrerar en

vanligt förekommande polarisering mellan å ena sidan en ofta naturvetenskapligt präglad uppfattning om en direkt orsaksrelation mellan fiktionsvåld och verkligt våld och å andra sidan en humanistisk och samhällsvetenskaplig vinkel som söker mer holistiska och komplexa förklaringsmönster. Som Ullén understryker utgör han själv och medförfattarna i antologin knappast ett neutralt startfält i denna debatt. Han betonar också att de inte är ute efter att fastslå fiktionsvåldets eventuella skadlighet. Som litteratur- och filmvetare (en kort introduktion av skribenterna hade varit bra – tur att detta också finns bara ett klick bort) passar de dock utmärkt till att analysera fiktionsvåldet som kulturell företeelse. Det är en tydlig och viktig markering av Ullén att både i avsikt och genomförande visa att humaniora blir mer – inte mindre – viktig i ett samhälle där texter (i ordets vidare bemärkelse) förökar sig oöversiktligt medan vår förmåga att förstå dem i bästa fall är konstant. Detta innebär inte nödvändigtvis att en humanist måste argumentera mot hjärnforskarens och andra naturvetarens metoder, däremot kan Ullén med fog notera att fiktiva våldsskildringar bäst låter sig förstås "som en funktionell del av de berättelser eller diskurser de ingår i" (s. 8).

Bidragen till Ulléns bok går bortom en sådan grundförståelse. I första kapitlet, som enligt klassisk litterär modell börjar *in medias res* och kastar oss rakt in i *A Clockwork Orange*, redogör Ullén för moraldebatterna kring Kubricks film och visar hur de är symptomatiska för vårt än i dag högst ambivalenta sätt att närma oss fiktionsvåld. Han går även längre tillbaka i tiden och redogör för censurans historia i den angloamerikanska och svenska världen, samt för hur nya medier genom tiderna mötts med oro. Även romanen sågs ju en gång i tiden som sedeslös. Ullén etablerar också ett grepp som löper genom resten av boken: i en tid där hög- och lågkultur blir allt mer sammanblandad föreslår han att kulturella texter

istället skulle kunna indelas i kategorierna konst–underhållning–pornografi (s. 37). Han är dock snabb att erkänna att dessa kategorier är både töjbara och kulturellt betingade. Genom Stephen Marcus noterar han att det krävs någon form av intellektuell dimension för att till synes pornografiska verk, som klassikerna Pauline Réages *Berättelsen om O* och Georges Batailles *Ögats historia*, även ska kunna inbegripas i konstkategorin. Här kan man också dra sig till minnes Susan Sontags klassiska essä ”The Pornographic Imagination” som, trots att den har många år på nacken, skulle kunna utgöra en intressant relief inte bara till Ulléns resonemang utan även till de andra bidragen i boken. Sontag anser att texter som Réages och Batailles räknas som litteratur snarare än pornografi på grund av att de utgör betydelsebärande berättelser snarare än mekanisk upprepning. Hon refererar till hur Adorno skiljer pornografin och litteraturen åt på grundval av att den förra saknar den ”beginning-middle-end” som karakteriserar den senare. (Susan Sontag, ”The Pornographic Imagination”, 1969, i *A Susan Sontag Reader*, New York: Farrar, Straus, Giroux, 1982, s. 205–233.) Jag skulle vilja använda Sontags uppdelning mellan berättelse och upprepning som ett raster när jag närmar mig bokens resterande kapitel.

I andra kapitlet diskuterar Andreas Jacobsson hämndvåld i postkolonial konstfilm. Han skriver: ”Den transkulturella spridningen och acceptansen för hämndvåld gör det rimligt att föreställa sig att vi här har att göra med intersubjektiva framställningar som aktiverar våra kognitioner och leder oss till att skapa mentala scenarier som en bearbetning av möjliga skeenden i våra egna liv” (s. 74). Johan Wijkmark pekar i tredje kapitlet på det ”moraliska friskrivningskontrakt” som serier som *24* och *Dexter* tycks omfatta, genom att extremt våld presenteras som acceptabelt så länge det utförs av ”the good guys”. ”Det går inte att bortse från den ideologiska funktion våldet också har

när det iscensätter konservativa önskedrömmar om direkt och rättvis vedergällning utanför det nuvarande samhällets ramar” (s. 101), skriver Wijkmark. Sofia Wijkmark diskuterar i fjärde kapitlet remedieringen av fiktionsvåld i TV-spel och annan populärkultur i mer ”höglitterär” romankonst – hennes exempel är John Ajvide Lindqvists roman *Lilla stjärna* – och visar på den ambivalens våldet som formexperiment skapar när vi tvingas bemöta våra egna förväntningar på förment god litteratur. ”Distanserande och inlevelskekapande effekter blandas genomgående, vilket leder till att gestaltningen av våld i *Lilla stjärna* i hög utsträckning kan förstås som ett formellt spel med våldsfiktions genrekonventioner, och därmed också med de registerföreställningar som styr vårt sätt att artikulera fiktionsvåldets funktion” (s. 130). I femte kapitlet analyserar Erik van Ooijen pornografins ansikten och hur porrfilmsregissörer – vare sig de försöker göra de generiskt utsatta kvinnorna till ”utbytbara” från början eller till ”individer” som sedan njutningsfullt kan brytas ner – brottas med att komma åt den hett åtråvärda annanhet som ansiktet stundtals ger uttryck för: ”ansiktet har förmågan att störa pornografins uniformella studium av den sexualiserade människan genom att antyda den främlingens avgrund som inte låtar (*sic*) sig infogas i någon semantisk ekonomi” (s. 161). I det sjätte och sista kapitlet tar sig Ullén an ”snuff”-filmen, vilket är något så intressant som en genre utan faktiskt innehåll eftersom det, som Ullén påpekar, aldrig påträffats några filmer av detta slag. Ullén ser snuff-filmen som en symptomatisk fantasi kring tanken att gränsen mellan verklighet och fiktion faktiskt överskrids. Som sådan speglar den enligt Ullén ”det realistiska begär som fortfarande i hög grad präglar vårt sätt att skriva fiktiva diskurser” (s. 171).

Medan dessa kapitel behandlar olika diskurser har jag i min oförsämr förenklade sammanfattning av dem understrukt en sak de

har gemensamt: berättelsens betydelsebärande roll. Både Jacobsson och Johan Wijkmark visar hur fiktionsvåldet tillåts bli extremt så länge det skrivs in i berättelser som "berättigar" det i form av postkolonial hämnd eller ideologisk rättfärdighet. Strukturen "beginning-middle-end" är tydligt närvarande, inte bara formellt, utan också som en starkt politiserad faktor. När Sofia Wijkmark analyserar videovåldets integration i en större berättelse är det just brottet mot genrekonventioner som stör. Hon visar att kritiker antingen upplever våldet som ett pornografiskt och störande element i en i övrigt spännande berättelse, eller som ett uttryck för karaktärernas utsatthet. I båda fallen är det berättelsen som står i centrum – våldet blir antingen ett avbrott i vårt "beginning-middle-end"-format eller begripligt just såsom moment i samma format. Hon visar också hur svårt det är att komma undan sådana distinktioner trots att romanen själv utmanar dem. van Ooijen visar hur porrfilmregissörer späder på sitt utnyttjade genom att iscensätta berättelser kring kvinnorna i syfte att skapa subjekt bara för att sedan söka destruera dem. Berättelsen blir så att säga en del av själva övergreppet. Ulléns redogörelse för snuff-fantasmerna visar på berättelsens vikt – inte i materialet självt som ju inte existerar – utan i jakten (liksom van Ooijens porrfilmregissörer) på det som undflyr oss: annanheten och den definitiva gränsen mellan fiktion och verklighet.

Kanske är det här någonstans det uppstår frågor som denna viktiga och välkomponerade antologi inte berör. Ullén och hans medförfattare gör ett mycket viktigt jobb när de belyser berättelsens funktioner i fiktionsvåld och i samma rörelse understryker vikten av litteraturforskning i ett samtida samhällsperspektiv. De lyckas också integrera en bred uppsättning både svenska och internationella teoretiker på ett lättbegripligt sätt och bidrar därmed till analysen av extremvåld och porr i litteratur- och filmvetenskapliga sammanhang. Men jag

tror att det finns en annanhet som dessa forskare inte kommer åt här. Det material de valt att studera är liksom lite för intressant. Och de läsare och användare som förutsätts är liksom lite för smarta. För trots att skribenterna inte tvekar inför att närma sig det riktigt grova våldet och stundtals kommer de berättelselösa sammanhangen nära, ges inte mycket utrymme för det riktigt tomma och upprepande; de platser där berättelsen inte ens finns med som ursäkt. Hur berättar vi om dem?

Frida Beckman

CHRISTIAN BERRENBORG
**"ES IST DEINE PFLICHT ZU
BENUTZEN, WAS DU WEIBT!"
LITERATUR UND LITERARISCHE
PRAKTIKEN IN DER NORWEGISCHEN
ARBEITERBEWEGUNG 1900–1931**
Literarische Praktiken in Skandinavien; 3.
Würzburg: Ergon, 2014, 476 s. (diss. Köln)

Christian Berrenbergs avhandling om litteratur och litterär praktik i den norska arbetarrörelsen mellan 1900 och 1931 är ett omfattande och gediget verk. Studiens goda avsikt – att skriva fram den i Norge förbisedda arbetarlitteraturen – har emellertid en idealiserande slagsida som kan diskuteras.

Årtalet 1900 som startpunkt för undersökningen motiveras av att det är då arbetarrörelsen på allvar börjar diskutera bildning som en del av sina målsättningar. Avgränsningen framåt motiveras med att AOF (den norska motsvarigheten till svenska ABF) bildades 1931, vilket förändrade och standardiserade synen på litteratur. Berrenberg undersöker vilka specifika litterära praktiker som förekom i den norska arbetarrörelsen. Utifrån det vill han också etablera en specifikt proletär kanon som går utöver det traditionellt litterära.

Berrenbergs ursprungliga tanke var att undersöka litterär praktik i alla de skandina-

viska arbetarrörelserna, vilket visade sig vara övermäktigt. Den ambitionen har emellertid avsatt en del jämförelser med svensk och dansk arbetarrörelse. I Norge, till skillnad från i Sverige, har forskningen i ämnet inte varit särskilt omfattande, vilket avhandlingen vill bidra till att ändra.

Det var framför allt facklitteratur som intresserade arbetarrörelsen, medan skönlitteratur betraktades som något individuellt och inte ansågs bidra till den kollektiva kampen. Medlemmar och deltagare i olika evenemang eller studiecirkel skulle bildas och skolas – inte allmänbildas. Under åren 1918 och 1919 sker dock en omorientering bort från den skeptiska hållningen till skönlitteratur, men den litteratursyn som dominerar är utpräglat didaktisk. Avhandlingens titel, *det är din plikt att använda det du vet*, går som en röd tråd genom den norska arbetarrörelsens syn på litteratur.

Diskussionen om skönlitteratur fördes i tre led. Först handlade det om att fastställa hurvida det alls var någon mening med att arbetare läste skönlitteratur. Sedan rörde det sig om att skilja skönlitteratur från ren underhållning. I det tredje ledet avgränsades den goda litteraturen från den dåliga. I denna sortering användes uttrycket ”smutslitteratur”, liksom i den svenska arbetarrörelsen, frekvent. I synnerhet de amerikanska böckerna om Nick Carter fick symbolisera en genre som ansågs vara speciellt skadlig för arbetarungdomen. ”Vi maa feie ut fra vore hjem denslags skidt”, som det heter i en artikel från 1920 (s. 75). Den genomgående tankefiguren var alltså att läsning var av godo under förutsättning att det var rätt slags böcker som lästes, och att de lästes på rätt sätt.

I en artikel från 1922 argumenterades det för att arbetarungdomen borde hålla sig borta från ”det fjoll av egteskapshistorier og det erotiske tull” som de etablerade förlagen publicerade (s. 78). Det kan inte skada att vara en smula reaktionär när det gäller litteratur, menade författaren, eftersom det är i den gamla litteraturen

som arbetarungdomen kan hitta pärlorna. Det fanns emellertid skillnader mellan den svenska och den norska debatten om ”smutslitteratur”. I Sverige var det den socialdemokratiska ungdomsrörelsen som bedrev kampanjer mot dålig litteratur som ett led i folkbildningen och gentemot den dåliga ställdes en etablerad, högkulturell skönlitteratur. I Norge blev debatten istället en del av processen att definiera en mer ideologisk uppfattning om skönlitteratur.

Liksom i Sverige fanns det ett stort antal amatörföreningar som sysslade med teater och musik och sång. I Norge var det även vanligt med folkvisor och lekar med folkligt ursprung. De framställdes ofta som motpoler till den importerade jazzmusiken med dess ”lokomotivpiper og kling klang, vrikkende og knæckende”, som det formulerades i en artikel 1922 (s. 88). Här fanns en tydlig nationalistisk tendens. För rättrogna socialister kunde jazzen framstå som ”røverklør som stræcker sig fra de parisiske dansebuler” upp till den norska ungdomen, som en annan artikel från samma år beskrev det (s. 89). Folkdanser föredrogs i stället för pardanser och inte bara av nationalistiska skäl; folkdansen uppfattades som en form av dans som skapade större sammanhållning och bättre kamratskap än den individualistiska pardansen.

Berrenberg håller sig inte alltid enbart till litterära praktiker utan inkluderar även andra konstformer som film. Under 1920-talet importerades filmer från Sovjetunionen, Österrike och Tyskland för användning i arbetarrörelsen. I den norska rörelsen betraktades filmen som en konstform med potential att kunna användas i bildningsarbetet. Den jämfördes med litteratur och teater och resulterade i att Norge efter Sovjetunionen kan uppvisa den största proletära filmproduktionen i världen.

I den norska arbetarrörelsen klagades det ofta över bristen på inhemska arbetarförfattare; lyriken hade inte lika stark ställning i den norska rörelsen som i den svenska. Den

norska kommunismens största diktare Rudolf Nielsen klagade i en artikel 1922 över att det bara var idrottsmän som var sämre på lyrik än kommunister (s. 127). Berrenberg menar att inspirationen till en debatt om arbetarlitteratur uteslutande kom utifrån och att det aldrig grundades någon genuin norsk arbetarlitteratur som i exempelvis Sverige.

Berrenberg delar in den norska arbetarrörelsens relation till litteratur i tre olika faser. Den första utmärks av ett tydligt perspektiv utifrån, där den existerande litteraturen och kulturen skulle demokratiseras och därmed bidra till att arbetarklassens kulturella nivå höjdes. I den andra fasen, den funktionalistiska, blir litteraturen ett medel för att nå en socialistisk eller kommunistisk bildning och därmed lägga grunden för ett nytt samhälle. Facklitteratur kom i första hand men även skönlitteratur – av det ”rätta” slaget – ingick. Den tredje fasen inspirerades utifrån genom radikalproletära strömningar och behärskades av ett perspektiv underifrån. Arbetare skulle skriva skönlitteratur för arbetare. Den sovjetiska *proletkult*-rörelsen fanns med som viktig förebild. Begreppet kultur kom under den tredje fasen att vidgas. Arbetarklassen själv kunde producera kultur och detta perspektivbyte gjorde det möjligt att konstruera en kollektiv proletär identitet. Den kanon som skapades kunde – med Johan Tønnesons ord – också vara en kanon riktad mot den kapitalistiska och fascistiska fienden (s. 136).

Berrenberg argumenterar genomgående för en bredare definition av vad som ska räknas till arbetarlitteraturens korpus. Han vill infoga andra sorters texter än de traditionellt sett ”litterära”, exempelvis sångböcker, broschyrer, facklitteratur, tidningsartiklar och olika lokala förenings handskrivna tidningar. En utvidgad definition utgör inte bara en förnyelse av den norska litteraturen till innehållet utan också en radikalt demokratisk, kollektiv och en i arbetarrörelsens mening solidarisk korpus, menar Berrenberg.

I avhandlingens andra del analyseras arbetarlitteraturen utifrån den avgränsning som genomfördes i första delen. Berrenberg utgår ifrån att arbetarlitteraturen inte kan beskrivas utan aspekten ”aktivitet” (s. 159). Arbetarrörelsen var noga med att publicera råd och anvisningar för arbetarnas läsning. Kollektivt lärande i form av studiecirklar dominerade. Det gällde att läsa de ”rätta” böckerna och undvika frustrerande kontakt med alltför anspråksfull litteratur. Läsningen skulle vara planerad, kontrollerad, kontrollerbar och systematisk. Läslistor fungerade som en bildningskanon men också som inköpslistor för de egna bibliotek som byggdes upp.

De mest inflytelserika råden för läsning i Skandinavien var Georg Brandes text ”Om läsning” från 1899. Brandes fokuserade på klassiker och det faktum att verken måste läsas om och studeras på allvar. Systematiken var av oerhörd betydelse i läsråden. Den inflytelserike Arvid Hansen menade i en artikel 1918 att den som följde ungdomsförbundets läslista ”vil ha det let for at indrette sin læsning planmæssig, saa at de undgaar distraherende sprang fra det ene till det andet” (s. 184). Ordning och reda, med andra ord. Det fanns också noggranna anvisningar för självstudier med råd om hur anteckningar och understrykningar skulle utföras. Ibland blev det mycket detaljerat och materialnära: stryk gärna under ”men ikke med blekk eller kopiblyant”, kunde det heta (s. 193).

Den svenska arbetarrörelsens bildningsarbete var en förebild för den norska arbetarrörelsen. I flera avseenden blev det norska AOF en kopia av det svenska ABF. ABF definierade sig som politiskt neutralt, men i Norge blev det annorlunda. De ledande pedagogerna i arbetarrörelsen, som Arvid Hansen, tog åtminstone från 1918 helt avstånd från ren allmänbildning och därmed en svensk inriktning. Hansen förespråkade 1918 ”erhvervelsen av en socialistisk verdensanskuelse paa marxismens grund” som den viktigaste målsättningen (s. 207).

Den norska arbetarrörelsen påverkades givetvis av den ryska oktoberrevolutionen, men dess politiska utveckling skiljer sig starkt från den svenska. Arbeiderpartiet var en del av Kommunistiska Internationalen fram till 1923 och det norska kommunistpartiet bildades först därefter. Men även efter brytningen förblir det norska partiet mycket starkare genomsyrat av marxistiska tankegångar än den svenska socialdemokratin. AOF:s studieverksamhet hade också en tydlig inriktning på marxistiska och socialistiska ämnen. Det är först efter andra världskriget som allmänbildning fick samma betydelse som politiska ämnen.

Ett särskilt avsnitt behandlar handskrivna tidningar. Enbart i Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo finns 70 handskrivna tidningar arkiverade. De kunde innehålla avskrivna, bearbetade eller för tidningen nyskrivna dikter, sånger och kortare prosastycken. De ägnas ordentligt utrymme och Berrenberg menar att det inte bara rör sig om en imitation av "riktiga" tidningar utan om ett medium i egen rätt. I viss utsträckning är de handskrivna tidningarna en manifestation av arbetarlitteratur och de kan betecknas som en "äkta" arbetarklasslitteratur, med betoning på klass, och motsvarar därmed helt det ideal för en arbetarrörelselitteratur, med betoning på *rörelse*, som Berrenberg ställer upp. På samma sätt understryker han att den proletära teatern före 1930 var specifikt proletär, men inte utifrån innehållet i texterna utan istället såsom praktik. I vändningar som dessa riskerar Berrenbergs breda och rörelsebetonade litteratursyn paradoxalt nog att hypostasera arbetarlitteraturen: den läses vid en viss typ av praktik.

Den norska litteraturhistorien erkänner mycket sällan, det är en av Berrenbergs utgångspunkter, förekomsten av en norsk arbetarlitteratur. I det här sammanhanget spelar jämförelser med svenska förhållanden en viktig roll. Hans slutsats är att arbetarlitteratur ska ses som miljöspecifik litterär praxis. De texter som ingår uttrycker ett litteraturideal som i ett

litteraturvetenskapligt perspektiv kan karaktäriseras som sakprosa, och som utmärks mer genom sina funktionella förtjänster än sin stil. Arbetarlitteraturen är i regel halvoffentlig, det vill säga delvis avskuren från den etablerade kulturvärlden. Den är till stor del flyktig och tar sig uttryck i performativa akter, som kan betraktas som enskilda handlingar och som lämnar få spår efter sig. Så ser Berrenbergs definition av arbetarlitteratur ut.

Berrenberg tycks mena att den litteratur och kultur som i så stor utsträckning som möjligt saknar förmedlande instanser också är den mest genuint proletära. Det är en problematisk utgångspunkt. Om den tillämpas på svensk arbetarlitteratur innebär det att det mesta som vi, oavsett vilken definition vi väljer, betraktar som arbetarlitteratur skulle hamna vid sidan av. Berrenberg romantiserar relationen mellan arbetarrörelsen och de arbetare som själva tar till penna och tycks vilja inskränka arbetarlitteraturen enbart till rörelsens egna offentligheter. Det enda han förefaller godkänna som verklig arbetarlitteratur är det han ser som kollektiva uttryck för proletariatets existens som klass. Individuella erfarenheter faller utanför den definitionen. Det kan vara bristen på norska motsvarigheter till de svenska arbetarförfattarna som fört in honom i vad som måste betecknas som en återvändsgränd.

Per-Olof Mattsson

EVA HÆTTNER AURELIUS, HEDDA GUNNENG & JON HELGASON (RED.)
WOMEN'S LANGUAGE. AN ANALYSIS OF STYLE AND EXPRESSION IN LETTERS BEFORE 1800

Lund: Nordic Academic Press, 2012, 260 s.

Kvantitativa metoder och statistiska beräkningar är ovanliga i litteraturvetenskapliga studier, åtminstone i textanalyser. Man kan fråga sig om det är till nackdel för ämnet.

Finns det någon väsentligt att hämta med en högre grad av systematiskt räknande inom litteraturvetenskapen? Frågan utgör ett skäl att intressera sig för boken *Women's Language. An Analysis of Style and Expression in Letters before 1800* eftersom det textanalytiska projekt som redovisas är byggt på statistik. Projektets huvudsyfte har varit att pröva en hypotes: att det har funnits en särskild kvinnokultur "independent of time and place" (s. 12) som förmedlats genom särdrag i språket. För att ta reda på om det förhåller sig så har forskare i fem delprojekt studerat språkbruk hos brevskrivare före 1800. Förutom redaktörerna har Elisabet Hammar, Marie Löwendahl, Lena Olsson och Börje Westlund deltagit i projektet och de bidrar också i boken.

Den forskningsfråga som förväntas bekräfta eller bestrida hypotesens giltighet gäller huruvida brevskrivande kvinnor inom olika språkområden och historiska perioder formulerat sig på ett sätt sinsemellan och på ett annat när de riktat sig till män. Forskarna har valt brev som källmaterial eftersom det är en textform som under 1700-talet ansågs kunna ge uttryck för 'kvinnlighet'. Även brev från män till andra män och till kvinnor har analyserats med fokus på språkliga skillnader som kan höra ihop med brevskrivarnas och adressaternas kön. Sammanlagt har 1250 brev skrivna på latin, svenska, franska, tyska och engelska på 1100-talet respektive 1700-talet bedömts med kvantitativa och lingvistiska analysredskap. Forskarna kartlägger sådant som ordrikedom, preferenser för adjektiv, förekomsten av retoriska figurer, abstraktioner, lånord och innehållsteman. Resultaten från de olika delprojekten har sedan jämförts för att identifiera potentiella korrelationer. Hälften av bokens volym består av tabeller, diagram och register som redogör för material och utfall av de olika delstudierna. Slutsatsen blir att projektet "can neither verify nor falsify the hypothesis of a female culture independent of time and place" (s. 12). Däre-

mot kan studien visa på en rad intressanta delresultat som på olika sätt är kontextbundna.

Det finns skäl att först uppmärksamma bakgrunden till projektets hypotes. Idén om att kvinnor skriver annorlunda än män har förekommit i olika tappningar i historien. En variant bygger på antaganden om att inboende könsbundna drag uttrycks i språket, exempelvis en högre grad av spontanitet i texter av kvinnor. Sådana essentialistiska teorier utvecklades bland annat av manliga brevetoriker under 1700-talet. En annan teoribildning som återopps i *Women's Language* utgår från en konstruktivistisk syn: att kvinnor på grund av sociokulturella villkor har levt andra liv än män och att detta, historiskt sett, visat sig i språk-användningen. Eva Hættner Aurelius lyfter i volymens teorikapitel fram litteraturvetaren Elaine Showalters artikel från 1981 "Feminist Criticism in the Wilderness" (*Critical Inquiry*, vol. 8, 1981:2), vilken spelat en viktig roll för den feministiska forskningen. Artikeln bidrog till att feministisk litteraturkritik omorienterade sig från ett ideologikritiskt huvudspår till mer ingående textanalyser av kvinnors arbeten. Showalter hävdade att kvinnors språk präglas av en dubbel diskurs. Å ena sidan betonade hon att "all language is the language of the dominant order, and women, if they speak at all, must speak through it" (*Critical Inquiry*, s. 200). Å andra sidan kunde det finnas vissa stilar och strategier i kvinnors språk och litteratur som bar insikter och värden, som den feministiska kritiken kunde och borde uppmärksamma. Liksom Hélène Cixous menade Showalter att det potentiellt sett skulle vara möjligt att finna en *skillnad* i kvinnors språkbruk, en kvinnlig litterär tradition och därmed en kvinnokultur.

Det är intressant att forskarna i projektet valt att återvända till dessa idéer för att, som de själva framhåller, testa dem empiriskt. Teorierna om kvinnokultur har ju bleknat inom den feministiska forskningen under årens lopp

och ersatts av nya skarpa perspektiv på hur genus hör samman med social tillhörighet, etnicitet, sexuell läggning med mera. Även om historiska studier om skrivande kvinnors situation, nätverk och textuella traditioner givetvis alltid är (eller borde vara) väsentliga, kan frågan om det finns "a separate women's culture" (s. 17) eller "a cultural 'sphere' that women share only with other women" (s. 123) tyckas svår att motivera inom den akademiska forskningen idag, i synnerhet om den hypotetiska kvinnokulturen beskrivs som *oberoende av tid och plats*. Men i *Women's Language* är denna fråga utgångspunkten.

Av flera skäl, inte minst de stora anspråk studien bär på, hade det varit önskvärt med en kritisk genomlysning av teorin bakom metoden för studien. Det finns nämligen en avsevärd skillnad mellan Showalters resonemang och den metod som valts här. För det första talade Showalter inte om universell kvinnlighet utan om kvinnors erfarenheter och litterära traditioner. För det andra förordade hon kontextualiserande närläsningar av såväl texter som författarnas situation. Det gällde att göra vad kulturanthropologen Clifford Geertz har kallat en *tjock beskrivning* av ett visst kulturellt sammanhang för att kunna tolka de potentiella särskilda kvaliteterna i enskilda författarskap. Den kulturanthropologiska och kvinnocentrerade läsart som Showalter talade för befinner sig således metodmässigt långt från de tillvägagångssätt som utgör grunden i *Women's Language*. Detta nämns inledningsvis, men det hade varit på sin plats med en diskussion om frågor som: Vilka fördelar och begränsningar har lingvistisk och kvantitativ metod i relation till ändamålet/hypotesen? Hur kan – teoretiskt sett – en dubbel diskurs i kvinnospråket (som Showalter talade om) mätas genom att retoriska figurer och innehållstematik 'taggas' och räknas? Och vad avses när forskarna i projektet ibland talar om att hypotesen gäller kvinnors språk, ibland kvinnors kultur och ibland en

kvinnosfär? Det förekommer en del oklarheter och glidningar som försvårar förståelsen.

Vad gäller materialet kan det konstateras att projektets ambitionsnivå är både imponerande och problematisk. Att kategorisera material från fem språkområden med ett tidsspänn över sju århundraden innebär ett flertal metodologiska utmaningar, vilket det redogörs för i ett kapitel om lingvistisk stilistik. På den textuella nivån kartläggs ett antal ämnen i breven, exempelvis hus och hem, barn och barnuppfostran, ekonomi, resor, politik och krig. Att identifiera dessa tycks mindre problematiskt än att göra detsamma med variablerna på lexikal nivå, som gäller vilka slags ord och uttryck som brevskrivarna använt, och på syntaktisk nivå, som avser meningsbyggnad. Forskarna hävdar emellertid att "our definitions have made it possible to identify almost all [of a chosen number] variables within each text corpus" (s. 31).

En annan stötesten gäller urvalet, det vill säga vilka brev som undersöks. De har i samtliga fall skrivits av personer ur eliten, i meningen de högsta samhällsskikten – främst adeln och i viss mån det skikt som här benämns övre medelklass. Urvalet beskrivs som en metodologisk fördel, ett sätt att rensa bort eventuella konkurrerande hypoteser om att skillnader i breven beror på "an unequal relationship between correspondents, and not to gender differences" (s. 21). Argumentet är emellertid inte helt övertygande eftersom det även inom eliten fanns 'ojämlika' relationer och då givetvis även mellan människor av samma kön – 'ojämlikhet' genomsyrade de hierarkiskt skiktade samhällen som brevskrivarna kom från.

Begränsningen till samhällets toppskikt är snarast nödvändig. Håller man sig till tiden före 1800 kom i stort sett alla brevskrivare från eliten och kvinnors tillgång till mediet var även i denna sociala kontext begränsad, i synnerhet före 1700-talet. Givet de kriterier som det första delprojektet utgått från, exempelvis att breven ska finnas tillgängliga i ederade utgåvor, har Hedda

Gunneng enbart *en* kvinnas brev att redovisa i kapitlet "Medieval letters in Latin", nämligen Hildegard av Bingens (1098–1179). I sin roll som abbedissa korresponderade hon med dåtidens toppskikt inom kyrka och hov, men också med 'vanliga' borgare som vände sig till henne för att få råd i olika religiösa frågor. 138 brev av Hildegard har analyserats, varav 70 är riktade till kvinnor. Abbedissans brev till kvinnor och män jämförs med brev som vid samma tid skrevs av fem män, bland annat poeten Petrus Damiani (ungefär 1006–72). Av männens brev till kvinnor är fler än tre fjärdedelar – tio brev av tretton – riktade till Hildegard.

Flera intressanta resultat framkommer i analysen av Hildegards brev. Bland annat konstaterar Gunneng att det finns lika många exempel på "addressing the recipient of the letter" i brev till män som till kvinnor – det vill säga utrop, frågor, uppmaningar och tilltalsformer med brevtagarens namn (s. 67). Däremot innehåller breven till män fler metaforer och andra retoriska figurer, vilket kan förklaras med att hon anpassade sig till mottagarnas höglärdade stil. När resultaten redovisas som koder (till exempel "FF", som står för *female to female*, och "FM", *female to male*) gäller det emellertid att komma ihåg att materialet handlar om brev från Hildegard och inte säger något om hur andra medeltida kvinnor formulerade sig när de vände sig till kvinnor respektive män.

Övriga delprojekt/kapitel ägnas åt brev från det långa 1700-talet (sent 1600-tal till och med tidigt 1800-tal). Svenska brevskrivare dominerar urvalet. Marie Löwendahl och Börje Westlund har analyserat brev på svenska och Elisabet Hammar brev på franska, skrivna av svenskar inom adeln. Engelska brev behandlas av Lena Olsson och tyska av Jon Helgason. I samtliga dessa delstudier finns betydligt bredare underlag av brev från kvinnor än i det första kapitlet där enbart Hildegards brev tillgås. Exempelvis består det engelska materialet av 300 brev skrivna av tio kvinnor och fem

män och det tyska av 274 brev skrivna av nio kvinnor och fem män.

Vad finns då att lära av denna omfattande kartläggning? Framför allt detta: att delprojektens resultat skiljer sig åt. Några exempel. I de franska breven finns fler prov på kategorin "addressing the reader" i brevrelationer mellan kvinnor än i sådana där män ingår, medan det i de tyska breven förhåller sig precis tvärtom. I breven på latin och på tyska använder kvinnor som skriver till kvinnor mycket färre ord i meningar ("macrosyntagm") än i brev som skrivs till eller av män, men detta resultat är inte signifikant i något annat delprojekt. När det gäller ämnen tar kvinnor som skriver på svenska till kvinnor i mycket hög grad upp tyg/kläder, familj och relationer, medan motsvarande kategori engelska brev istället mycket ofta behandlar socialt liv, resor och bekantskaper. Som helhet konstaterar forskarna att "there were no topics that were equally important across all five subprojects" (s. 12). Resultaten är alltså mångskiftande och kan varken bekräfta eller bestrida den essentialistiska hypotesen om existensen av en kvinnokultur oberoende av tid och plats. Inte heller bekräftar något av delprojekten att kvinnor inom ett språkområde skulle ha ett särskilt uttrycks sätt eller en stil med vilket de skapade en egen kulturell sfär – något som här kallas den konstruktivistiska dimensionen av hypotesen.

Behållningen av boken ligger i delprojektens empiriska resultat och i de frågor som väcks av dem. Det är tydligt att den kvantitativa metoden har gett många spännande besked om förhållanden, som inte på ett underbyggt sätt tolkas eller förklaras inom det givna projektets ramar. Vad betyder till exempel det faktum att materialet innehåller olika brevgener (exempelvis rådgivande brev och familjebrev) för de olika tilltalen till läsarna? Varför skrev de svenska kvinnorna i hög grad om familjefrågor till andra kvinnor – medan de engelska inte gjorde det? Och så vidare. Resultaten tycks

törsta efter att bli satta i relevanta sammanhang och utsättas för kvalitativa tolkningar. I kortfattade kommentarer ger också forskarna tentativa förslag till förklaringar av vissa resultat. Man hänvisar då bland annat till tidens retorik, brevkultur och kvinnors roller inom familjen. Exempelvis noterar Elisabet Hammar summariskt när det gäller särdrag i de franska breven från kvinnor till kvinnor, jämfört med brev till eller från män: "I believe that these differences can be explained by differences in education, the gendered division of responsibilities, and the daily activities of the sexes." Till detta lägger hon att det finns "interesting linguistic characteristics that seem to be based on power relations between the writer and the recipient" (s. 94). Dessa ord rymmer ett utkast till en kontextorienterad analys som jag gärna skulle vilja läsa. *Women's Language* ger således ingångar till många fortsatta studier om brevskrivande, genus och kulturella sammanhang.

Tilda Maria Forselius

PETER LIND

**"STRUNT ALT HVAD DU ORERAR".
CARL MICHAEL BELLMAN, ORDENS-
RETORIKEN OCH BACCHI ORDEN**

Studia Rhetorica Upsaliensa 4, red. Otto Fischer, Uppsala: Uppsala universitet, 2014, 322 s. (diss. Uppsala)

Efter att länge ha förknippats nästan uteslutande med Fredmandiktningen, har Carl Michael Bellman (1740–1795) under de senaste tre decennierna ägnats flera studier som belyser andra delar av hans författarskap: 1986 studerade Sven Thorén Bellmans religiösa diktning, och 2004 försvarade Stefan Ekman sin avhandling om Bellmans gravdikter, för att bara nämna ett par. Den 4 april 2014 sällade sig Peter Lind till denna skara, då han försvarade sin doktorsavhandling om Bellmans *Bacchi Orden* vid Uppsala universitet.

Bacchi Orden, ett modernt samlingsnamn på ett flertal verk som gick under varierande namn såsom "Bacchi Ordens-capitel" eller "Riddar-capitlet af de två förgylta svinen", var en fiktiv skämtorden som Bellman skapade på 1760-talet som en parodi på samtidens så utbredda ordensväsende bland de högre stånden i samhället. Bacchi Ordens medlemmar bestod emellertid av en brokig samling förfallna drinkare. Bellman medverkade själv i orden, liksom hans vänner, och kapitlen (som sammankomsterna kallades) utgjordes av skämtsamma sånger, parodiska parentationer och burleska scener. Dessa Bellmans upptåg blev mycket uppskattade som privatunderhållning i Stockholms salonger under flera årtionden. De framfördes framförallt hemma hos Anders Lissander, chef för Manufakturkontoret och under en tid Bellmans arbetsgivare. Det lissanderska hemmet höll ofta litterära och musikaliska salonger i huset på Götgatan i Stockholm. Dock kom ordensdiktningen snart efter Bellmans död att överskuggas av den tidlösa Fredmancykeln, då den nödvändiga kunskapen om 1700-talets ordensväsende och sociala kultur snart föll i glömska. På hans egen tid gjorde emellertid ordenskapitlens enorma popularitet att Bellman aldrig riktigt accepterades i de höglitterära kretsarna.

De grova skämten om fylleri, sex och kroppsvätskor, kombinerat med den intrikata retoriken och den ofta rätt märkliga intrigen, har inte nämnvärt sporrat forskningen att ta sig an detta verk. Tidigare har professor emeritus Lars Lönnroth, som också agerade opponent vid disputationen av Linds avhandling, bidragit väsentligt till studiet av Bellmans ordensdiktning. Någon akademisk avhandling har dock aldrig exklusivt ägnats denna del av den mångfacetterade skaldens produktion förrän nu.

Lind gör här en insats för att belysa och förklara en för vår tid svårförståelig diktvärld. Han söker klarlägga sambanden mellan de se-

riösa ordnarna och Bellmans skämtorden med avseende på de ceremoniella processionerna, talen och de retoriska medlen. Han visar även framgångsrikt hur den samtida publiken kan ha förstått parodin som uppstår då retoriska mönster och stilmedel från 'låga' genrer som dryckesvisan blandas eller likställs med motsvarande från 'höga' genrer som den andliga talekonsten eller den seriösa ordensretoriken, eller när grova brott mot den klassiska retoriken, den belevade umgängesetiketten eller den goda smaken, bärs som ett dygdemärke.

Efter en kort inledning som beskriver vad Bacchi Orden är, presenterar Lind sin teoretiska bakgrund och ett ramverk för sin undersökning samt ger en belysning av ordenskulturens retoriska medel. I de kungliga ordnarna, som Serafimerorden eller Frimurarorden, samt i de privata sällskapsordnarna, som *Utile Dulci*, användes ceremoniel och välталighet i pedagogiskt syfte. Man ansåg att dessa medel kunde användas till medlemmarnas moraliska fostran, som ett led att skapa *exempla* (föredömen). Flera personer i Bellmans umgängeskrets var medlemmar i diverse allmännyttiga eller vittra ordnar och sällskap, och Bellman själv var med i bland annat Arla Coldinuorden och Timmermansorden, vilket gjorde honom välbekant med ordnarnas yttre former.

Lind demonstrerar hur likriktad ordensretoriken var; snarlika tal och symboliska handlingar användes oavsett ordens karaktär, och det var också det som gjorde att Bellmans parodier kunde bli så framgångsrika, då brotten mot *decorum* (det passande) blev tydliga i såväl tal som ceremoniel. Talen i de seriösa ordnarna kretsades vanligen kring medlemmarnas goda namn, deras dygd, sociala ställning och "kapacitet att förvalta ordens ideal och lärdomar och sprida dessa vidare till nya lovande proselyter" (s. 122). Bellman överför allt detta till en bacchanalisk morallära där den initierade publiken fick "ett bisarrt pärlband av spektakulära missgrepp och övermodiga

klavertramp" (s. 123) i ett dråpligt och skamlöst spel med den etablerade ordensretoriken och där utmaningen av det passande sker i såväl ord som handling.

Bäst lyckas Lind med de kontextbundna analyserna där även de större temana Bellman behandlar (och som är typiska för tidens välталighet överlag) som dygd, hjältens egenskaper, plikt och ära granskas och där Linds egna analyser och slutsatser får ta plats. Dygdeetik och vem som förtjänade att kallas hjälte, var seriösa ämnen man skrev såväl debattartiklar som dissertationer om, och som ofta behandlades i tidens teaterpjäser, operor och diktverk. Lind leder läsaren genom Bellmans antitetiska användning av dessa begrepp, något som klargör den dråplighet och den humor som hans samtida torde ha upplevt i mötet med Bacchi hjältar; värdighet, nit och dygd manifesterar sig i målmedvetet supande, blodsprängda ögon, osammanhängande tal, och förstånd nog att "välja rätt sida i kampen mellan Bacchus och Venus" (s. 191).

Spännande, om än med nödvändighet delvis spekulativt, är Linds försök till återskapande av *actio*, själva framförandet i gestik, rörelsemönster och uttal (Bellman var mycket sparsam med sådana anvisningar för ordenskapiteln) – en av avhandlingens många förtjänster. Detta gör Lind med hjälp av bland annat manualer för skådespelare under 1700-talet. Rekonstruktionen ger en för nutida läsare belysande insikt i 1700-talets och de privata divertissementens organisation, praktiska genomförande och sceniska gestaltning.

Något som hör till de mindre fördelaktiga aspekterna av avhandlingen är avsaknaden av en väl underbyggd diskussion om retorisk teori och praktik, något jag som läsare förväntar mig av en avhandling inom ämnet retorik. Den retoriska översikten är mycket begränsad och inskränker sig till relativt grundläggande diskussioner om *decorum*, talets delar och *ethos*, *pathos*, *logos* inom epideiktiken (talekonst som

frambär beröm eller klander). Lind diskuterar till del även 1700-talets retoriksyn, som förvisso lyckosamt inflikas i avhandlingen vid behov, men jag saknar referenser till framförallt de romerska retorikmästarna, exempelvis Cicero eller Quintilianus – som tvivelsutan hörde till Bellmans egna förebilder. Ett större fokus på retoriken i sig hade även kunnat förstärka den underliggande diskussion om tidens retoriska allmångods som också förs fram i avhandlingen.

Ur retorisk synpunkt är det intressantaste kapitlet det som handlar om en av ordensbröderna, Janke Jensen, som ”retoriskt monster” (s. 163). Här lyckas Lind visa precis hur och med vilka medel Bellman travesterar seriös retorik och ceremoniel, på ett sätt som också får läsaren att förstå och uppskatta den ibland starkt tidsbundna humorn.

En ytterligare förtjänst är att Lind förmår att visa allvaret som ligger bakom parodin och spexet, liksom den retoriska bildning och insikt som krävdes av såväl författaren som hans publik för att groteskerierna skulle få djup och mening. Bellman var inte ensam om att skriva om alkoholiserade eller fattiga. Dessa var som karaktärstyper rätt vanliga i tidens lägre komedier och de skildrades ofta som löjeväckande och dumma. Men de försupna ordensbröderna skildras hos Bellman som ömkansvärda medmänniskor som brukar de medel som står till buds för att hantera ett bittert livsöde där döden alltid är närvarande. Bröderna gör sig under den burliska ytan till tolkar för ett ordensideal som är vardagligt snarare än högrävarande, medmänskligt snarare än föraktfullt och nivellerande snarare än hierarkiskt, något som också pekar fram emot tematiken i *Fredmans epistlar*.

Linds avhandling belyser sålunda en tämligen utforskad del av Carl Michael Bellmans omfattande författarskap och lyckas med att levandegöra inte bara ett svårförståeligt diktverk men också ett stycke svårtillgänglig kulturhis-

toria – 1700-talets ordensväsende och parodi på densamma – och lämnar på så vis ett välkommet bidrag till Bellmanforskningen. Linds uppslagsrika avhandling är dessutom klädd i en osedvanligt elegant språkdräkt. Den omsorg han lagt ned på texthantverket gör avhandlingen till en fröjd att läsa, och den smidiga vetenskapliga prosan gör bokens mer intrikata och detaljerade analyser lättillgängliga, även för den som inte är insatt i ordensretorik eller i Bellmans diktvärldar.

Jennie Nell

CARIN FRANZÉN
**JAG GAV HONOM INTE MIN KÄRLEK.
OM HÖVISK KÄRLEK SOM KVINNLIG
STRATEGI**

Stockholm: Ersatz, 2012, 174 s.

Filologernas och historikernas insatser ger resultat, men en värld i fjärran, medeltidens occitanska kultur, undflyr oss. De kända handskrifterna har publicerats, forskningen fortgår och allt klarare framgår det att blott spillror av denna rika kultur är tillgängliga för oss i dag. De 450 trubadurerna med drygt 2 500 kompositioner på det occitanska språket manar ändå fram denna svunna värld. Vi känner igen oss. Och varför känner vi igen oss i dessa texter från 1100- och 1200-talen?

Det emblematiske draget i den occitanska lyriken och vissa prosatexter är artikuleringen av obesvarad kärlek inom ramen för aristokratiens överdådiga men kultiverade umgänge. Det är därför som 1800-talets franska beteckning ”amour courtois” – ”hövisk kärlek” – så länge har hållit sig kvar. Västerlandet har formats av occitanska traditioner filterade genom de franska, galicisk-portugisiska, italienska, katalanska, spanska och tyska språken med deras kultur. De främsta exemplen på inspiration från trubadurlyriken finner vi hos Dante och Petrarca som i sina kärleksdikter följer denna

linje av ödmjuk tillbedjan av kvinnan. Genom seklerna renodlades alltså vissa drag i den occitanska kulturen medan andra blev marginella eller helt enkelt försvann. Tyvärr går det aldrig att återskapa det allkonstverk som en trubadurkomposition utgjorde i det ögonblick den framfördes i sin miljö.

Det nya med denna litterära, musikaliska och sociala högkultur vid ett stort antal hov i södra Europa är att män och kvinnor jämbördigt deltar. Octavio Paz jämför med Platons eller Catullus värld, där endast män är välkomna, alternativt män och libertinska kvinnor (se *La llama doble*, Barcelona: Seix Barral, 1993, s. 77). Därmed är vi inne på ett faktum som sedan 1970-talet har stimulerat forskningen: ett tjugotal *trobairitz*, kvinnliga trubadurer, finns dokumenterade med cirka 40 texter. Det grundläggande verket numera är Angelica Riegers monumentala utgåva, *Trobairitz. Der Beitrag der Frau in der altokzitanischen höfischen Lyrik* (Tübingen: Max Niemeyer, 1991).

Carin Franzéns bok *Jag gav honom inte min kärlek* fokuserar, som undertiteln anger, på begreppet ”hövisk kärlek”. Perspektivet fungerar bra i hennes framställning, men man skall vara medveten om att trubadurerna själva främst använder det mer allmänna ”amor(s)”, vilket täcker deras och även det dåtida samhällets ytterst mångfacetterade diskussion om kärlek. Inom hovkulturen fanns visserligen en samstämmighet om värdet av en civiliserad artikulering av längtan och åtrå, men diktens konstnärliga uttryck, oberoende av innehåll, hade all prioritet. Lyriken i sin virtuosa djärvhet syftade inte till att uppställa regler för kärleken. Även Rieger tar avstånd från det svepande begreppet ”hövisk kärlek” som länge använts av forskare i olika länder.

Det centrala i Franzéns bok är de skildringar av kärlek som fyra kvinnliga författare – åtskilda av sekler – har gett eftervärlden. Undertiteln utsäger klart att kvinnorna utövar eller åstundar makt inom den ram av kärlek som sam-

hället tolererar. Och sannerligen behandlas de mest skilda yttringar av kärlek och sexualitet.

Dessa kvinnor – Grevinnan av Dia (född vid mitten av 1100-talet) och de tre franskspråkiga Christine de Pizan (ca 1365–ca 1430), Margareta av Navarra (1492–1549) och Madame de Lafayette (1634–1693) – hörde till de högsta samhällsskikten. Tack vare sin ställning och begåvning framträdde de med åsikter inom litteraturens form. I introduktionen skriver Franzén att hon vill visa hur kvinnorna ”artikulerar och försvarar idealiseringen i en förhandling om makten – och kärleken” (s. 10). Emellertid står det klart att de fyra kvinnorna talar om kärleken i ett brett perspektiv, var och en utifrån sin egen värld men även utifrån historiens och fiktionens värld.

Grevinnan av Dia framstår redan under medeltiden som en av de yppersta trubadurerna. Sedan 1800-talet är hon den *trobairitz* som oftast förekommer i antologier och vetenskapliga sammanhang. Hennes blott fyra bevarade texter är *cansos*, det vill säga ”sånger” om kärlek – den genre som hade högst prestige. Att sjunga om kärlek var att själv föredra sin egen komposition vid hovets publik, alternativt vara erkänd som upphovsman i det fall en annan person, till exempel en jonglör, framförde verket.

Dessa få texter kan synas vara en torftig utgångspunkt för att diskutera den kvinnliga trubadurlyriken, men kärleken kunde artikuleras både djärvt och i en idealiserande riktning såtillvida att inga fakta anges. Grevinnan av Dia formulerar sig på följande sätt i en av sina mest kända texter, *Estat ei en greu cossirier*:

I stor vända har jag varit
för en kavaljer som jag haft,
och jag vill att alla skall veta
att jag älskat honom över allt annat.
[...]

Den tredje och avslutande strofen lyder:

Vackre vän, när skall jag då
till sist få er i min makt?
Jag skulle vilja ligga hos er en kväll
och ge er kärlekens kyss.
Ni skall veta att jag gärna
lät er ta min makes plats,
om ni då hade lovat
att göra allt jag begärde.

(Övers. av Marianne Sandels i den: *Känn bara
inte vackre vän, någon rädsla... Kvinnans röst
i lyriken på de romanska språken, 1100–1350*,
Uppsala: Almqvist, 2005, s. 60f.)

Den ”vackre vän” som apostroferas är anonym och sången kan mycket väl ha framförts i ett ironiskt tonläge, beroende på den ”performance” som gällde för stunden. Ambivalens accepterades – eftersträvades ofta. En hyllning genom en *canço* kunde vara pro forma oberoende av om den riktade sig till en kvinna eller till en man. Dessutom fanns en bred acceptans för kärleksdiktning som genre utan koppling till personliga känslor hos den som i jagform talar eller sjunger. En kvinna hade rätt att ”sjunga” om kärlek – att utöva den högsta genren. Flera *trobairitz*, inte minst Na Castelloza, hävdade sin rätt att vara subjekt, inte enbart objekt, inom en *canço*. (Jfr Simon Gaunt, *Gender and genre in medieval French literature*, Cambridge University Press, 1995, s. 122–179.)

Enligt Franzén avvisar inte Grevinnan av Dia ”den manliga föreställningen om kvinnan i den höviska kulturen, utan vidareför den i ett socialt och strategiskt spel som uppenbarar den ofrånkomliga förbindelsen mellan kärlek och makt” (s. 41). Liksom andra tillbedda kvinnor är hon alltså inte enbart mannens ”narcissistiska projektion”, en ståndpunkt som hävdats av vissa forskare.

Emellertid kommer Franzén in på vansklig mark genom utsagan ”[d]en höviska kärlekens motiv och regler formulerades till en början inom en manlig hegemoni” (s. 42). Att fast-

ställa hur utvecklingen började och fortgick är omöjligt. Männen innehade förvisso makten i samhället men det aristokratiska umgängelivets virtuella kärleksvärld i hela dess mångfald kan ha byggts upp av män och kvinnor i samspel. I den occitanska lyriken förmärks knappast någon marginalisering av *trobairitz*, vare sig som författare eller kvinnor. Symptomatiskt är att de framgångsrikt deltog i de debatter, *tensos*, som utgjorde en egen genre. Ett tjugotal sådana växelsånger med en kvinnlig deltagare finns bevarade, de flesta med en manlig motpart. Ofta är det kvinnan som får sista ordet eller utgår som segrare i debatten.

Under senare delen av medeltiden verkade den produktiva Christine de Pizan, som i viss mån följer den occitanska traditionen i sina diskussioner om kärleken. Dock är hennes främsta ambition att återupprätta kvinnan som tänkande och kunskapstörstande människa, jämbördig med mannen. *Le Livre de la cité des femmes* med sin exposé över kvinnor från alla tider är ett resultat av denna kamp. Hon deltar även i polemiken kring Jean de Meuns bidrag till *Le Roman de la rose*, där kvinnan främst ses som barnaföderska.

Den högt bildade Christine, med förankring i hovkulturen och livserfarenhet från ett kort men lyckligt äktenskap, granskar kärleken utifrån en rad perspektiv. Enligt Franzén varnar Christine kvinnan för de risker som finns i kärleken, men å andra sidan vill hon ”framhålla kvinnan som en älskande” (s. 67) – som Dido, Medea och Isolde. Här är vi nu långt ifrån salongernas värld, inne i mytens och sagans. Den kärlek som Christine behandlar kan vara passionerad och destruktiv. Primärt är hon dock inriktad på att analysera maktrelationerna i den komplexa hovkulturens idealiserande kärlek. Genom hela sin framställning tar Franzén åskådligt upp Christines ställningstaganden, även hennes råd till kvinnorna att försvara sin ärbarhet.

I det sjuttiofemte noveller som utgör *Hepta-*

méron av Margareta av Navarra berättar tio personer i Boccaccios anda om kärlek. Alla är dock överens om att varje novell skall vara "en sann historia" – till skillnad från Boccaccios berättelser. Efteråt följer diskussioner, allt under samvaro på "en vacker äng". Enligt Franzén vill denna utvalda krets förbinda kärlekens kunskapsområden till "en kulturell identitet, vilket görs genom ett upprättande av konventioner och regler" (s. 88). Emellertid skildras tillbedjan, kärlek, sexualitet (inklusive våldtäkt) och äktenskap förutsättningslöst och mycket utförligt. Franzéns formulering om upprättandet av "konventioner och regler" är en hårdragning av *Heptaméron*s karaktär. Berättelserna och diskussionerna syftar främst till underhållning.

I viss mån framstår kärleken verkligen som "en arena där maktrelationer spelas ut" (s. 94). Så länge kvinnan behärskar sig i kärlek är hon härskare över den man som "tjänar" henne. Att ingå äktenskap innebär för kvinnan att förlora sin maktposition, dessutom att bli underställd sin make juridiskt. Utifrån läsning av Febvre, Foucault, Freud, Lacan och även Montaigne – samtida med Margareta av Navarra – fördjupar Franzén perspektiven. Sammanfattningsvis (se s. 115f.) skönjer hon två olika positioner: de fem kvinnorna har ett "negativt ideal" i den meningen att de förordar kontroll och ärbarhet, medan de fem männen i teorin väljer att följa krigarmoralen och utöva våld eller alternativt att utnyttja den konventionella "kärlekstjänsten" för att bryta ned kvinnans motstånd. Emellertid modifierar Franzén denna struktur som hon betecknar som "genuskodad", eftersom boken de facto har goda exempel på att "män kan inta den kvinnliga positionen och omvänt". Helt klart åtnjuter deltagarna stor frihet i åsikter och ideal.

Som en hårt driven kulturväxt utkommer 1678 romanen *La Princesse de Clèves* av Madame de Lafayette. Här möter vi kvintessensen av kvinnans avståndstagande. Inte ens när hon blivit änka kan hon acceptera den man som länge

tillbett henne och som hon själv djupt älskar – men konsekvent avvisar. Tragiken ligger i kvinnans hållning att inte vilja ingå äktenskap, därför att mannens passion och idealisering av henne då skulle upphöra. Hon är även medveten om sin position som ärbar änka. Det totala avståndstagandet ser hon som en plikt och ett villkor för att hon skall bevara sin "lycka" att vara älskad.

Från 1100-talet kan vi alltså följa hur synen på kärlek och sexualitet har gestaltat sig i Västerlandet under samvaro i privilegierade kretsar – en klar stimulans för sinnen och känslorna dessutom. Emellertid anför bland andra Octavio Paz att de flesta utvecklade kulturer, inte minst den islamiska världen, Indien och Fjärran Östern, har liknande traditioner (jfr *La llama doble*, s. 34f.). Den idealiserade kärleken är något människan lär sig i en civiliserande process – Västerlandet är inte unikt.

Carin Franzén har följt en utvecklingslinje i Västerlandet från 1100-talet fram till senare delen av 1600-talet. Vissa värderingar som den occitanska kulturen ger uttryck för – den så kallade höviska kärleken – har omformats och levt vidare under seklerna. Långt utanför aristokratins kretsar utkristalliserades en schablonmässig norm för kvinnans återhållsamma gensvar inom kärleken och kanske är det därför som en nutida människa "känner igen sig" i 1100-talets trubadurlyrik. Franzén förankrar sin framställning på ett åskådligt sätt genom att låta hänvisningarna till etablerad forskning om de fyra kvinnorna och deras epok kompletteras av samtida filosofiska, sociologiska och psykoanalytiska perspektiv. Hon ansluter sig till en internationell strömning av feministiskt orienterade litteraturvetare och lämnar med *Jag gav honom inte min kärlek* ett viktigt bidrag till detta fält. Av mindre intresse är boken för den som vill förstå andra aspekter av den komplexa occitanska kulturen, där dikten var oupplösligt förenad med ögonblickets artistiska framförande och byggde vidare på en starkt intertextuell

gemenskap. Under ständigt nyskapande var denna säregna värld som endast glimtvis når oss människor i modern tid.

Marianne Sandels

MAGNUS NILSSON

LITERATURE AND CLASS. AESTHETICAL-POLITICAL STRATEGIES IN MODERN SWEDISH WORKING-CLASS LITERATURE

Berlin: Berliner Beiträge zur Skandinavistik
Band 21, 2014, 172 s.

Inom en forskningstradition som i viss mån stelnat i den biografiska monografins form är Magnus Nilssons bok *Literature and Class. Aesthetical-Political Strategies in Modern Swedish Working-Class Literature* ett välkommet bidrag då den till formen pekar ut en önskvärd riktning för studiet av den svenska arbetarlitteraturen. Överlappningen av diakrona och synkrona perspektiv sätter materialet i större sammanhang utan att tappa verken ur sikte. Vad som analyseras är, enligt syftesformuleringen, "the aesthetical-political strategies for criticizing class injustices deployed in modern Swedish working-class literature" (s. 7). Men Nilsson gör i varje kapitel också en exkurs till samtida tysk arbetarlitteratur (vilka här kommer att utelämnas på grund av utrymmesbrist). I tre huvudsakliga studier analyseras alltså hur estetisk-politiska metoder och strategier svarar mot bestämda historisk-politiska situationer, men också mot den egna litterära traditionens hävdvunna former.

De tre analyserna uppehåller sig primärt vid Folke Fridell, Göran Palm och Kristian Lundberg. Det sammanhållande argumentet är att den svenska arbetarlitteraturen under efterkrigstiden kännetecknas av ett ambivalent förhållande till sin guldålder, 1930-talet, vilket kan sammanfattas i paret tradition och innovation. Nilsson argumenterar för att författare som Fridell och Lundberg exploaterar

den hegemoniska roll som arbetarlitteraturen tagit och tilldelats i svensk litteraturhistoria för att sätta fokus på klass under perioder då den institutionella politiken satt dessa frågor inom parentes, medan i synnerhet Palm med sina LM-böcker gavs möjlighet att förhålla sig kritiskt till arbetarlitteraturens traditionella formspråk eftersom klassfrågorna då var synliga i en bredare kulturell diskurs (detta är naturligtvis en analytisk snarare än empirisk beskrivning: i realiteten är de två tendenserna delvis överlappande). Teoretiskt underbyggs denna analys av vad Nilsson kallar för en anti-essentialistisk och dialektisk marxism som gör gällande att litteraturen är en överdeterminerad kulturell process och att den tillsammans med andra tillika överdeterminerade processer – såsom ekonomiska, politiska, naturliga et cetera – konstituerar den samhälleliga totaliteten. Att processerna är överdeterminerade betyder att ingen av de olika processerna innehåller sina egna existensbetingelser, utan att de reciprokt betingar varandra (s. 15ff.). Den teoretiska uppgiften är således att med avstamp i materialet "produce a class knowledge of society" samt "help [to] change the class structure" (s. 16).

I fallet Fridell argumenteras det för att kritiken av den industriella produktionens exploatering i romanerna *Död mans hand* och *Greppet hårdnar* bör ses mot bakgrund av den temperering av klasskonflikten som välfärdsstatens handslag mellan arbete och kapital innebar. Det är en iakttagelse som ligger nära Fridells egen analys i den programmatiska artikeln "Arbetarna och proletärdikten". Denna närhet kännetecknar även föreställningen om att den arbetarlitterära traditionen under efterkrigstiden blev obsolet genom att den satte fattigdomen i fokus på det att Fridell såg den industriella exploateringen och andliga proletariseringen som de brännande frågorna. Fridells uppsåt var således en tematisk förskjutning inom arbetarlitteraturen för att vitalisera tanken hos den arbetarklass som försjunkit i

den masskulturens sömn som kompletterade maskinarbetets monotoni.

Kring 1970 kom arbetarlitteraturen att få ett uppsving, något som i stor utsträckning betingades av den nya vänstern och tidskriften *Folket i Bild/Kulturfront*. Detta bidrog enligt Nilsson till en upprättelse för arbetarlitteraturen som tradition, men också till en kritisk diskussion av dess vedertagna formspråk, realismen – en diskussion där översättningen av den tyska realismdebatten (Lukács/Brecht) spelade en avgörande roll liksom Arne Melbergs klassiska studie från 1973 av Lars Ahlins uppgörelse med realismen. Nilsson för i detta kapitel två huvudsakliga argument: han hävdar dels att Göran Palm i och med LM-böckerna förnyade arbetarlitteraturen genom att använda sig inte bara av dokumentaristiska utan också av modernistiska grepp, dels att den nya vänsterns kritiker överbetonade den arbetarlitterära traditionens realism, något som den nya vänstern menade var en eftergift till, och inordning under, ”borgerliga institutioner” och ”borgerlig självförståelse”. Denna överbetoning av den traditionella arbetarlitteraturens realism har enligt Nilsson lett till en litteraturvetenskaplig historieskrivning som förbisett den kontinuitet som föreligger mellan å ena sidan 30-talets mer dokumentaristiskt och modernistiskt orienterade arbetarförfattare (primärt 5 unga) och, å andra sidan, Göran Palm och Maja Ekelöf.

Kristian Lundberg och hans *Yarden* situeras slutligen i ett förhållande analogt med det som Fridell skrev inom, det vill säga i ett politiskt klimat där den utsagoposition utifrån vilken en klasskonflikt kan artikuleras har underminerats: om arbetets exploatering vid Fridells tid doldes under välfärdsstatens nedtonande av klasskonflikten, så är det nu det postindustriella samhället och de tillfälliga anställningarnas fragmentering av arbetsmarknaden som fyller samma funktion. Enligt Nilsson är *Yarden* inte så mycket en berättelse om klass som ett narrativ om *representationen* av klass (s. 116)

– eller snarare en självreflexiv betraktelse över ett sådant representativt narrativs eventuella möjlighet. Nilsson argumenterar för att Lundberg avvisar både en realistisk prosa med sociala tendenser och samtidens dominerande litterära ideal, språkmaterialismen. Lundberg sägs istället söka en existentiell representation av arbetarens erfarenhet där verkligheten inte reproduceras, utan snarare *produceras* (s. 137) – ett litterärt återskapande av den utsagoposition som på en politisk diskursiv nivå desarmerats av postindustrialismen och på en ekonomisk materiell nivå av de tillfälliga anställningarna, men som hos Lundberg görs tillgänglig, om än bara för dem som delar arbetarens erfarenhet. Nilssons slutsats är att Lundberg genom den återskapade utsagopositionen konstituerar ”an avant-garde in contemporary Swedish class politics” eftersom emphasis på de bemanningsanställdas strukturella och ekonomiska position via litteraturen får en historisk och politisk artikulering (s. 153ff.).

En av förtjänsterna med Nilssons bok är att den kritiskt uppmärksammar den förmedlande roll som kritiken i bred mening haft för formeringen av fenomenet arbetarlitteratur. Detta blir inte minst synligt i hans diskussion om Melbergs överbetoning av arbetarlitteraturens realism. Detta hade kunnat tjäna som utgångspunkt för en produktiv kritik av de politiska implikationerna av den traditionella distinktionen mellan en didaktisk realism och en formalistisk modernism som blockerat förmågan att tänka arbetarlitteraturens politik *från en estetisk synvinkel*. Istället uteblir undersökningen av dialektiken mellan estetik och politik, vilket leder till att det förra reduceras till ett antal litterära grepp som helt enkelt tycks kunna adderas till det primära och i snävare mening politiska narrativets innehåll (en kritik som redan Ulf Olsson framförde gentemot den arbetarlitterära diskursen i *BLM*, 1987:6, s. 399).

Som nämnts ovan argumenterar Nilsson för att den dokumentaristiska metoden inte var

tillräcklig för Palms syfte att bryta med den borgerliga litteraturens former och representera tidens klasskonflikter, utan att krävde en ”modernist aesthetics” (s. 87). För att belägga denna modernistiska estetik hos Palm anförs endast ett exempel. Det utgörs av en fiktiv ”personaladministrativ utfrågning” där en kvinnlig arbetare får berätta om hur arbetet organiseras i hushållet jämfört med på fabriken inom ramen för en dialog med förmannen. I Nilssons läsning skapar denna enkla dialog från två olika ideologiska perspektiv inte bara en brechtsk *verfremdungseffekt*, utan blir också ett alternativ för ”[a] potential model for a more democratic organisation of industrial production” (s. 90). Att två protagonister inom ramen för dialogens direkta tal ger uttryck för två olika värderingar förefaller vara ett magert argument för att en modernistisk *verfremdungseffekt* skulle föreligga. Rimligare hade då varit att söka redogöra för hur LM-böckernas dokumentaristiska metod och modernistiska hållning låter sig vävas samman i en approprieringens, remedieringens och montagets strategi. Vidare kan man fråga sig om Nilsson trots sin förankring i marxismen alls är bekant med dess feministiska tradition som ser det kvinnliga reproduktiva arbetets organisering som ett immanent och konstitutivt komplement till det moderna kapitalets värdförmering (se exempelvis Silvia Federici och Roswitha Scholz).

Om detta är en invändning på teoretisk nivå saknar jag också en kritisk komplettering på materialets nivå. Exempelvis hade den programmatiska hållning som Fridell gav uttryck för och som Nilsson sympatiserar med – att litteraturens uppgift är att genomlysa den reifierade subjektivitet som är den automatiserade produktionsprocessens politiska korrelat – kunnat nyanseras av de många svar som Fridell fick från bland andra Gustav Hedenvind-Eriksson, Stig Dagerman och Albin Lind. Den senare, gruvarbetare och redaktör för *Fackföreningsrörelsen*, invände exempelvis att ”erfarenheter av

flera års arbete vid löpande band pekar i helt annan riktning än Fridells tes. När handgrepen hunnit bli reflexrörelser sysslade hjärnan med Marx [...] och Wilhelm Ekelunds aforismer” (*Folket i Bild*, 1947:24, s. 19). Eller Harry Martinsons påstående något år innan om att alla ”som tillhåller diktarna att vara sociala uppnå bara motsatsen till vad de åsyftar och i längden framstår de allt tydligare som något de aldrig velat vara: abortörer på diktkonsten” (*Ausikter*, Stockholm: Bonniers, 1945, s. 143).

Sådana invändningar pekar snarare mot en dialektik som gör gällande att arbetare är mycket väl medvetna om sin utsugning, och att litteraturen blir politisk inte för att den representerar denna exploatering utan för att den bär vittne om ett sätt att vara som är ägnat åt någonting annat än att exploateras. Att förbise sådana invändningar ger en alltför snäv framställning av diskursen för att vara tillfredställande. Motsåndet mot att tänka det estetiska som något annat än ett ”modernistiskt” supplement till det didaktiska innehållet, exempelvis som en sinnlig heterogenitet vars politik består i att, likt för Lind ovan, låta två världar mötas på en och samma plats, faller tillbaka på förlegade epistemologiska och politiska antaganden. Dessa antaganden bygger i sin tur på en sedimenterad koncipiering av begreppet arbetarlitteratur, en koncipiering som suspenderar varje diskontinuitet mellan ekonomisk position, politisk subjektivitet och estetisk erfarenhet samt expressivitet. Nilsson framhåller att en sådan kontinuitet är ett framträdande drag inom den svenska arbetarlitteraturen och tillskriver (delvis felaktigt) Richard Steffen iakttagelsen (s. 129). I sin karakterisering såg inte Steffen något sådant samband, utan menade att den svenska arbetarlitteraturen (eller proletärdiktningen) oscillerade mellan naturalism och metafysik (just de två ytterligheter som Lukács avgränsade realismen från). Upphöjandet till andra natur av en kontinuitet mellan ekonomisk

position, politisk subjektivitet och estetisk erfarenhet/expressivitet bör snarare tillskrivas den socialdemokratiska kritikern Erik Hedén, som försvarade Steffens begrepp sociologiskt, men inte estetiskt. Den begreppsmässiga sedimenteringen är alltså ett politiskt incitament snarare än en litteraturvetenskaplig iakttagelse som det är hög tid att litteraturvetenskapen gör upp med. Detta framstår som särskilt angeläget i en tid då banden mellan strukturell position och politisk subjektivitet blir alltmer porösa till följd av en teknologisk utveckling som är allt mindre beroende av arbetskraft och den därpå följande överbefolkning som (delvis) utgör det så kallade prekariatet. I ljuset av detta blir det grundläggande politiska problemet med Nilssons bok dess ansats till ett nostalgiskt återupprättande av en representationell kritik av kapitalet från arbetets synvinkel, snarare än en kritik av arbetet i sig. Kanske är det alltså utanför snarare än inom arbetet som vi idag bör söka en politisk emancipatorisk subjektivitet. Försåvitt litteraturen utgör om inte arbetets utside, så åtminstone dess gränsföreteelse, bör det vara litteraturvetenskapens uppgift att vecka ut en sådan subjektivitet ur litteraturen, snarare än att återföra den på det arbetets dominansförhållande den har att underminera eller fly.

Johannes Björk

KRISTINA FJELKESTAM, HELENA HILL
& DAVID TJEDER (RED.)

KVINNORNA GÖR MANNEN.

**MASKULINITETSKONSTRUKTIONER I
KVINNORS TEXT OCH BILD 1500–2000,**
Göteborg/Stockholm: Makadam, 2013,
351 s.

När jag läser flickböcker från tiden kring sekelskiftet 1900 slås jag ofta av att mansgestalterna tycks ha utformats för att fylla flera olika, ibland motstridiga, behov hos den unga, kvinnliga protagonisten. Det ger upphov till idealiska

män som på en och samma gång skildras som till exempel maskulina och feminina, vuxna och ungdomliga, tillhörande de övre klasserna men bondelika, samt vita men med mörk hy, hår och ögon. De är moraliska, intellektuella och kulturella. De har inga manliga anhöriga som stjälar fokus från den unga kvinnan utan är helt inriktade på henne. Kort sagt erbjuder de protagonisten allt och för den tänkta läsaren utgör de ett möjligt begärsobjekt.

Olika typer av idealiska manskonstruktioner tycks vara kännetecknande för somlig kultur som är skapad för och/eller av kvinnor i olika åldrar och förekommer i till exempel romance, japansk manga för tjejer samt 1980- och 90-talets pojkbänd. Trots dessa exempel på intressanta mansgestalter i kultur kopplad till kvinnor är fenomenet märkligt lite undersökt inom maskulinitetsforskningen som framför allt betonat maskulinitet som konstruerat mellan män. Därför är det intressant att redaktörerna Kristina Fjelkestam, Helena Hill och David Tjeder med antologin *Kvinnorna gör mannen* vill fokusera just kvinnors konstruktioner av män och maskulinitet.

Antologin, vars redaktörer utgörs av en litteraturvetare, en idéhistoriker och en historiker, är tvärvetenskaplig. De flesta artikelförfattare tillhör också någon av dessa discipliner även om en medie- och en filmvetare också medverkar. Filmvetaren Tommy Gustafsson bidrar med en artikel om film från svensk mellankrigstid, men övriga skribenter arbetar med text som material. I synnerhet som underrubriken ger vid handen att antologin undersöker både text och bild hade det varit givande om forskare från fler humanistiska discipliner, till exempel konstvetenskap, inkluderats. Tiden som behandlas är, som nämns i titeln, 1500-till 2000-tal men den tidiga delen av tidsspannet får mindre utrymme. Alla författare utom en undersöker material som är svenskspråkigt och/eller har tillkommit i Sverige eller Finland.

Redaktörerna inleder antologin med en ge-

nomgång av historiska och teoretiska studier om män och maskulinitet som de anser vara relevanta i sammanhanget. Boken är tematiskt indelad i fyra avsnitt: "Beundra", "Bevaka", "Bråka" och "Bild". Rubrikerna är fina och fungerar associativt men gör det inte enklare att få en översikt över de sinsemellan varierande artiklarna. I det första avsnittet, "Beundra", analyseras kvinnors idealbilder av män: hjältar i svensköversatta Harlequinromaner, manliga musor i svenska konstnärsromaner från sent 1800- till sent 1900-tal och ärliga arbetarklassmän i svensk mellankrigsfilm. I det andra, "Bevaka", undersöks kvinnors upprätthållande såväl som ifrågasättande av maskulinitetsnormer. Här möter läsaren kritik mot "mjuka män" i svensk 1980-talspress, adelskvinnors kommentarer om manliga släktingars beteenden i Finland under 1500-talet och de positiva respektive negativa omdömen om män vid Gustaf III:s hov som återfinns i hertiginnan Charlottes dagbok.

I det tredje avsnittet, "Bråka", granskas kvinnors kritik av män och maskulinitet och deras strävan efter att skapa något annat. Det gäller då mansbilden i Mary Wollstonecrafts *A Vindication of the Rights of Woman* och det inlägg som Anne Charlotte Leffler genom sina romaner gjorde i 1880- och 90-talets nordiska sedlighetsdebatt. I det fjärde och sista avsnittet, "Bild", studeras slutligen kvinnors strävan efter att fostra män så att de kan tjäna samhället och kvinnorna. Här undersöks Selma Lagerlöfs och hennes kvinnliga karaktärens konstruktion av Karl-Artur Ekenstedt i Löwensköldsromanerna, hur den kooperativa andelsrörelsen skulle fostra bönder i Finland under tidigt 1900-tal och visionen om mäns bidrag till kvinnoemancipationen i Fredrika Bremers roman *Hertha*.

Kvinnorna gör mannen utgörs alltså av ett brett spektrum av ämnen och framstår ibland som något spretigt, vilket dock inte nödvändigtvis är ett problem. Det är i mitt tycke

positivt att den inkluderar undersökningar av material från olika tider och med olika status. Det som bidragen har gemensamt är att de påvisar maskulinitet som heterosocialt konstruerad eller, med redaktörernas ord, skapad "i samspel mellan män och kvinnor" (s. 13). Även om redaktörerna i inledningen framhåller att gruppen kvinnor inte är självklar och att den bör definieras utifrån bland annat intersektionella perspektiv, är en risk med antologins utgångspunkt att kategorin kvinnor tas för given och att den binära syn på kön som återspeglas i forskarnas material inte problematiseras. I vissa fall finner jag det även mindre intressant om en viss text verkligen är skriven av en kvinna (enligt någon av de definitioner av begreppet som kan väljas) än det faktum att den tillhör en tradition som har en koppling till en föreställd grupp kvinnor i någon ålder, som i exemplet med flickböcker, tjejmanga och pojkbänd ovan. Enligt till exempel Birgitta Theander finns det exempel på flickböcker som är skrivna av män under en kvinnlig pseudonym (*Älskad och förnekad*, 2006) och det kan tänkas finnas sådana fall också bland exempelvis Harlequinromaner.

Efter att ha läst redaktörernas inledning där flera intressanta frågor om män och maskulinitet ställs upplever jag det som synd att dessa inte genomsyrar antologin i sin helhet. En central men ofta svårbesvarad fråga i undersökningar av maskulinitet är just hur begreppet maskulinitet egentligen kan definieras. Som jag varit inne på finns det exempel på idealiska manliga karaktärer som inte bara tycks ha maskulina utan även feminina drag. Det kan vara en tilldragande herre som, i en flickbok, liknas med en fröken, eller en vacker, ung man med långt, böljande hår i en manga som riktar sig till tjejer. Följdfrågan blir om en undersökning av sådana män borde betecknas som en analys av femininitet, maskulinitet, manlighet eller mer generellt mansskildringar. Vissa artikelförfattare definierar inte begreppen utan tycks likställa män, manlighet och masku-

linitet. I inledningen påpekar redaktörerna att den starka kopplingen mellan män och maskulinitet sällan ifrågasatts i forskningen trots uttalade ambitioner. Den kopplingen riskerar att reproduceras i bidrag som inte resonerar kring begreppen. Redaktörerna garderar sig emellertid genom att skriva att antologin behandlar konstruktioner av både maskulinitet och mer allmänt män.

En artikelförfattare som tar teori till hjälp för att definiera de termer som används är idéhistorikern Hill som undersöker så kallad "manlig femininitet" (s. 116). I "Jämställd men könlös. Kvinnors konstruktion av maskulinitet i svensk 1980-talspress" utgår Hill från Judith/Jack Halberstams begrepp "female masculinity" och Marie Nordbergs försök att, i en svensk kontext, applicera detta såväl som begreppet "male femininity" (s. 131). Hon visar att bristen på maskulinitet hos mansrörelsens "mjuka män" kritiserades av vissa kvinnor, vilka fungerade som gränsvakter genom att peka ut männens beteende som just omanligt (s. 117). Problemet som kvinnorna såg med omanligheten tycks ha varit att den ifrågasatte deras kvinnlighet, av vilket Hill drar slutsatsen att maskulinitet bör ses i relation till femininitet.

Denna modell tycks fungera bra på Hills forskningsmaterial som bara är ett par decennier gammalt. På historikern My Hellsings material hade den varit svårare att applicera. Hellsing ger uttryck för ett annat sätt att angripa problematiken med begreppen maskulinitet och manlighet i "Hönneta män, kunglig impotens och italienska seder. Hertiginnan Charlotte om Gustaf III:s hov". Hon inkluderar ingen lång teoretisk diskussion men undersöker sitt material ner på begreppsnivå och kommer fram till att Charlotte inte ställde manlighet mot kvinnlighet utan i själva verket mycket sällan skrev uttryckligt om manlighet och då endast i negationer. Omanlighet kopplades till lättja och svaghet, vilket enligt Hellsing bekräftar den bild som tidigare forsk-

ning gett om tidens syn på obeständighet och intresse för flärd som kvinnliga egenskaper samt flit och företagsamhet som ett manligt ideal. Att tala om en "könskris" eller använda begreppet "feminin man" betraktar Hellsing dock som anakronistiskt eftersom egenskaper som idag betraktas som feminina ingick i den ideala mansbilden på 1700-talet (s. 181).

Feminina eller ej, det framkommer flera intressanta manskonstruktioner i antologin. En som särskilt fångar mitt intresse är den som medievetaren Anja Hirdman analyserar i "'Det ska bli en ära att få tillfredsställa dig!' Ideal manlighet i Harlequinromanen". Hirdman undersöker vad böckernas kärleksfantasi består av samt vilken manlighet den visar upp och beskriver. Genom att använda begreppet "ideal manlighet" lyfter hon fram något centralt i sitt material. Det är dock synd att Hirdman inte stöder sig på Janice Radways *Reading the romance* (1984), som endast nämns i förbigående, eftersom den innehåller resonemang kring just ideala män i romance och har haft stort genomslag i forskningen. De män som framträder i Hirdmans bidrag tycks vara konstruerade utifrån den kvinnliga protagonistens och den föreställda läsarens behov:

Den man Harlequinkvinnan [...] möter, älskar kvinnors kompetens, självständighet, deras upphetsning, kön och också deras ilska. Det är en man som ger henne allt vad hon vill ha och behöver, precis allt: fantastiska orgasmer, en partner som lyssnar och förstår henne, som genomgår en emotionell transformering, som inser och erkänner sitt behov av henne. Kort sagt, någon som ser och behandlar henne som ett subjekt. (s. 46.)

Även om litteraturvetarna Fjelkestam och Anna Bohlin inte har samma fokus på det ideala i sina olika artiklar, finns det intressanta beröringspunkter mellan de fiktiva män som de undersöker och Hirdmans bidrag. I "Musan

som man. Kärleken, döden och den konstnärliga praktiken” visar Fjelkestam hur protagonisternas manliga partners, som hade kunnat utgöra ett hinder för deras konstnärskap, slutligen blir deras musor i konstnärsromaner av Anne Charlotte Leffler, Ulla Bjerne och Katarina Kieri. Därmed tvingas kvinnorna inte välja mellan kärleken och konsten utan kan, åtminstone i två av romanerna, få bådadera. Det är tilltalande att Fjelkestam undersöker texter oavsett de tänkta läsarnas ålder; Kieris roman är utgiven för ungdomar.

Bohlin undersöker i sin text, ”Den manliga frimodigheten. Gud och andra män hos Fredrika Bremer”, vilken funktion som manligheten, här i gestalt av den kvinnliga protagonistens blivande make Yngve, får för funktion i Bremers emancipationsprojekt så som det formuleras i romanen *Hertha*. Bohlin visar att emancipationen hos Bremer handlar om ett utbyte av egenskaper mellan män och kvinnor, varför det krävs en idealisk man att utväxla dessa med. Liksom i Fjelkestams och Hirdmans material sker det inom ramen för en heterosexuell kärleksrelation och kärleken fungerar också som igångsättare av emancipationen.

Hirdman menar att kvinnors blick på män är mest framträdande i texter, i synnerhet romantisk litteratur. I de Harlequinromaner som hon undersöker är de kvinnliga karaktärernas blickar fastnaglade vid de manliga, vilket ger upphov till erotiska gestaltningar av männens kroppar. Intressant nog förekommer sådana beskrivningar av vackra manskroppar också i Fjelkestams och Bohlins material. I de konstnärsromaner som Fjelkestam undersöker gestaltas de män som protagonisterna har en kärleksrelation med ofta som anmärkningsvärt vackra på ett maskulint, rörligt och starkt vis. Bohlin framhåller att Yngve i *Hertha* har en alltigenom ideal kropp där det yttre svarar mot insidan, och där manligheten upprepade gånger betonas av berättarjaget. Trots skillnaderna mellan de tre artiklarna undersöker de

alltså litterära män från den senare delen av 1800-talet och fram till idag som har det gemensamt att de idealiseras och tycks ha skrivits fram som svar på problem som de kvinnliga protagonisterna möter i det ojämsställda samhälle de lever i. Mansgestalterna svarar mot behov hos dessa kvinnor och är idealiska för just dem.

Den idealiska mannen är alltså en bland flera olika manskonstruktioner som *Kvinnorna gör mannen* undersöker. Även om jag alltså gärna hade sett ytterligare diskussion om begreppen kvinnor, män, manlighet och maskulinitet, samt hade välkomnat ett bredare undersökningsmaterial, fyller antologin en lucka i genusforskningen om män och maskulinitet genom att uttalat föra in kvinnorna i bilden. Det är därför en angelägen bok som visar på behovet av fler studier inom området.

Hilda Jakobsson

KNUT OVE ELIASSEN, ANNE FASTRUP & TUE ANDERSEN NEXØ (RED.)
**EUROPEISK LITTERATUR 1500–1800.
BIND 1. VERDEN: FRA COLUMBUS
TILL NAPOLEON**

Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2013,
260 s.

Vad är litteraturhistoria? Ett enkelt svar kunde vara: det man finner i grundboken i ämnet litteraturvetenskap – en utifrån tidsfaktorn disponerad framställning om texter och gener, epoker och diktare. Ett annat, mer ambitiöst svar är att litteraturhistoria är en diskurs instiftad omkring 1800, där enskilda texter sig betingade av den epok de tillkommit i, och där epoker framstår som betingade av de stora texter som sägs uttrycka dem. Eller för att formulera det mer konkret: alltsedan Friedrich Schlegels uttolkning av den grekiska litteraturen är litterära texter uttryck för den tid som givit upphov till dem, och alltsedan

Hegels konstfilosofi är epoker endast tillgängliga genom de litterära texter som konstituerar dem. Detta märkvärdiga cirkelresonemang, som blir synligt vid roten för det vi sedan 200 år kallar litteraturhistoria, hemsöker ännu litteraturundervisningen: texter görs till objekt för en litteraturhistoria vars samtidiga produkt och orsak de antas vara.

Men det som är en kvardröjande problematik i handböckerna är inte nödvändigtvis ett problem i forskningen. I takt med att epokbegreppet övergivits och andra bestämningar av det historiskt signifikanta introducerats har litteraturhistorien kunnat skrivas på nytt. Det avgörande är förstås exakt *vad* i den historiska tiden man menar att den litterära texten är ett uttryck för. Vilka är de villkor som litteraturen produceras under och som märker den litterära texten historiskt? Här har den ”teori” som först tycktes utmana den traditionella litteraturhistorieskrivningen efter hand visat sig vara vägledande. Frågor om genus, medier, makt, ekonomi och så vidare har alla kommit att bli styrande för samtidens historiska nyfikenhet.

Till dessa frågor kan man nu även lägga frågan om politiken. Den utgör nämligen den historiskt bestämmande variabeln i det nordiska blivande fyrbandsverket *Europeisk litteratur 1500–1800*, vars första volym, ”Verden: Fra Columbus till Napoleon” nu ligger klar. Kategorin ”det politiska” har ju seglat upp som en teoretiskt expansiv frågeställning på senare år. Och med Jacques Rancières teoretisering av ”litteraturens politik”, som inte får förväxlas med dess författares politik, utan som ska förstås som litteraturens elementära framställning av det sinnliga, av den delade erfarenhetssfär som utgör politikens förutsättning, har även litteraturvetenskapen kunnat delta i denna teoretisering, men utan att behöva hantera den smutsiga byk som är maktens vardagliga praktik. I *Europeisk litteratur 1500–1800* är det emellertid just denna krassa innebörd hos politiken som lyfts fram. Den politik redaktörerna Knut

Ove Eliassen, Anne Fastrup och Tue Andersen Nexø vill ställa i centrum för litteraturhistorieskrivningen är de politiska idéernas, institutionernas och – inte minst – händelsernas historia. Den teoretiskt-filosofiska turneringen av politiken blir således åsidosatt till förmån för en förståelse av politiken som hämtas från statsvetenskap och politisk teori.

Vad innebär det? På ett begreppsligt plan att politik fattas som administrationen av *polis*, det vill säga de procedurer, strategier och system som etableras för att organisera och kontrollera samhällskroppen. Men hit hör även de föreställningar som knyts till denna administration. Till de senare, och för denna bok helt avgörande, hör till exempel föreställningarna om hur det var att plötsligt leva i en värld som i och med Columbus ”uppträckt” framstår som omöjlig att tänka samman med den gamla världens politisk-teologiskt legitimerade institutioner. Om Paulus påstående att kristendomen var spridd till alla världens folk (Rom 10, 18) var korrekt, vilka var i så fall den nya världens innevånare? På ett mera praktiskt plan innebär således denna förståelse av politiken att man i bandets första volym intresserar sig för vad de litterära texterna har att berätta om Europas politiska historia, och om den politiska historien om världen utanför Europa sedd genom europeiska ögon.

Nu kan en sådan beskrivning antyda att litteraturen kommer att fungera som exempel på något annat, mera egentligt, som abstrakta politiska förhållanden eller utvecklingsmönster. Men det perspektiv författarna arbetar med tar snarare sikte på hur litterära texter reagerar på och intervenerar i konkreta politiska händelser. Det senare är viktigt eftersom det markerar att litteraturen inte står utanför politiken, utan även själv har en händelsedimension och därmed utgör en del av det politiska rummet.

Vad det gäller de politiska händelser som är bokens organiserande princip så är de precis så olikartade som händelser per automatik är.

Volymens första kapitel utgår från Columbus upptäckt av Amerika och det sista från Napoleons fälttåg i Egypten. Däremellan stöter man på Tordesillasfördraget, de franska religionskrigen, skattepolitiken under Stuartarna, slaget om Lepanto, den heliga ligans seger över osmanska riket, sjuårskriget, den brittiska koloniseringen av Virginia, slaveriet, triangelhandeln och Code Noir, samt kapplöpningen om kartläggningen av Stilla havet. Om detta kan förefalla apart i en litteraturhistorisk framställning så blir hemkänslan genast större när man bland de behandlade författarna och verken finner Camoes *Lusiaderna*, Tassos *Det befriade Jerusalem*, Montaignes "Om kannibaler", Cervantes *Don Quijote*, Shakespeares *Stormen*, Aphra Behns *Oronoko*, Montesquieus *Persiska brev*, Voltaires *Candide* och Diderots *Supplement au voyage de Bougainville*. Idel kanoniska texter alltså, med undantag kanske för Diderots *Supplement* och för den delen Columbus *Diario*, loggboken från Santa Maria, som analyseras i bokens inledningskapitel. Men poängen är inte att bekräfta kanon utan att visa att Europas politiska historia redan finns inskriven i dess litteratur och att litteraturen, sådan vi känner den, griper in i politiken.

"Verden: Fra Columbus till Napoleon" behandlar det tidigmoderna Europas förvandling från en jordbrukande avkrok styrd av grälsjuka småfurstar till det maktpolitiska centrum som genom krutet, kompassen och boktryckarkonsten (för att nu tala med Francis Bacon) underlagt sig hela den kända världen. Det handlar med andra ord om litteraturen under imperialismens barndom. Därmed tangerar författarna den postkoloniala forskningen och man kan ställa sig frågan om hur mycket det finns att tillägga till dess analyser av diskursen om den kulturellt andre i tidigmodern tid. Svaret är att författarna inte intresserar sig för den diskursen i sig, utan istället vill undersöka den i ljuset av de konkreta politiska situationer den uppstår i eller utgör ett svar på.

Det är ett grepp som visar sig produktivt. Bokens nio läsningar visar sammantaget hur européerna underlägger sig en främmande värld, hur denna erövring samtidigt kommer att problematisera den egna världen, hur världsbildens förvandling sedan görs till utgångspunkt för en ny slags självreflexion, och hur man slutligen underkastar sig den andre på ett nytt sätt, inte genom att främmandegöra utan genom att häva sig ovanför de kulturella skillnaderna. "Vi är också sanna muslimer", utropar Napoleon mycket dubiöst i sitt tal efter erövringen av Egypten. Nu är Napoleon politisk aktör och inte författare men det fina med denna litteraturhistoria är annars att poängerna tas hem i analysen av de enskilda verken. Dessa verk görs inte till exempel på politiska tendenser, utan det är de litterära texternas singularitet, deras politiska händelsekaraktär, som omvänt får peka på den historiska förskjutningen i européernas förhållningssätt till de kulturellt andra.

Volymens kanske tydligaste exempel på perspektivets produktivitet är Knut Ove Eliassens och Anne Fastrups analys av Montesquieus *Persiska brev*. Denna brevroman skildrar hur den persiske fursten Usbek tvingas gå i exil i Europa på grund av hovintriger i hemlandet. Under resans gång korresponderar den upplyste Usbek med sina politiskt förtrogna vänner samt med sina hustrur i haremet hemmavid. I hans frånvaro uppstår emellertid en kris i haremet och Usbeks försök att bemästra den leder till undergång och död. Därmed skriver Montesquieu in sig i en orientalism som vid denna tid redan var etablerad i Frankrike: fascinationen inför den österländska despotin och dess lika hemlighetsfulla som eggande institutioner. Men i *Persiska brev* är det inte ytterligare mystifikation av Orienten som erbjuds utan snarare avmystifikation. Fursten Usbek är inte mer främmande än att han förefaller misstänkt lik en annan mycket bekant furste: Ludvig den XIV. Den maktutövning som despotin repre-

senterar är inte typisk för Orienten utan snarare en latent risk i all maktutövning som likt despotin tar hushållet som modell för styrandet av staten. Med andra ord rymmer *Persiska brev* en kritik av såväl den franska orientalismen som absolutismen i den franska monarkin. Romanen är därtill inte bara en allegori över Ludvig den XIV och hans *favoris*, utan också en text som springer fram i den historiska förskjutningen från en maktform till en annan. Eliassen och Fastrup visar att den suveräna makten i själva verket kritiserar utifrån den nya maktform som i stället för att ständigt hota med döden gjorde själva livet till sitt objekt. Kort sagt bär litteraturen här vittnesmål om det som den sene Foucault kallade ”biopolitik”.

Det är en lysande läsning av *Persiska brev* i en volym som på det hela taget är fylld av överraskande iakttagelser och ny kunskap.

Visst kan man ibland ställa sig frågande till urvalet av litterära texter – eller för den delen: politiska händelser. Men det är ett problem som all historieskrivning får leva med och som bäst hanteras genom att man har något verkligt intressant att säga om det urval man faktiskt gjort. I *Europeisk litteratur 1500–1800:s* första band råder det ingen brist på sådana utsagor. Man kan rent av hävda att de nio läsningarna är förebildliga för ett helt samtida sätt att skriva litteraturhistoria. Därmed också sagt att författarna har lagt ribban föredömligt högt för sig själva inför de kommande delarna, koncentrerade kring temana staten, samhället och individen. Litteraturhistorien skrivs på nytt – och det är glädjande att konstatera att det är i Skandinavien det sker.

Thomas Götselius